

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
Aralık / December 2019, 23 (3): 1167-1188

Karşıtların Birliği: Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş Esirlerinin Kayıtlarında Türkler ve Almanlar

The Unity of Opposites: The Image of the Turks and the Germans According to the Records of British War Prisoners after the Siege of Kut al-Amara

Elnura Azizova

Doç. Dr., Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı
Associate Professor, Azerbaijan Institute of Theology, Faculty of Theology, Department of
Religious Studies
Bakü, Azerbaycan
elnuraazizova@ait.edu.az
orcid.org/0000-0002-2505-1299

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 09 Haziran / June 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 3 **Sayfa / Pages:** 1167-1188

Atıf / Cite as: Azizova, Elnure. "Karşıtların Birliği: Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş Esirlerinin Kayıtlarında Türkler ve Almanlar [*The Unity of Opposites: The Image of the Turks and the Germans According to the Records of British War Prisoners after the Siege of Kut al-Amara*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/3 (December 2019): 1167-1188.

<https://doi.org/10.18505/cuid.535745>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/en/pub/cuid>

The Unity of Opposites: The Image of the Turks and the Germans According to the Records of British War Prisoners after the Siege of Kut al-Amara

Abstract: England, known as “the empire without sun settling down” and being among the final winners of the World War I (1914-1918), had one of the heaviest defeats of its history against the Ottoman Empire in the Kut al-Amara, which happened on 29 April 1916 close to Baghdad. Following the defeat of Kut al-Amara, which was the most important war trauma for England during the World War I, the Turks and Germans, as winner side of the battle were evaluated by British prisoners from military, political, cultural and socio-psychological aspects in their memories. Content analysis method is used in the article for qualitative evaluation of the data related to the Turkish and German image reflected in the memories of British prisoners after the siege of Kut al-Amara. The alliance between Turks and Germans is regarded as contrast in terms of important elements as national and ethnic identity, language, religion and culture in the main sources of the research as *My Campaign* by Charles Townshend, *Besieged in Kut and After* by Barber, *A Kut Prisoner* by Bishop, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division* by Sandes, *The Secrets of a Kuttite* by Mousley which occasionally use exaggerated language and the subjective information due to the impact of traumatic defeat.

Summary: Being a heroic epic in the war history of Turkey, Küt al-'Amâra has been the subject of very fewer researches until recently, despite its importance in Turkey's history. This argument is supported by the fact that the memoirs by Ottoman soldiers related to the WWI, which also encompass information about Küt al-'Amâra, were published half a century after the war at the earliest. Unlike the records of Turkish soldiers participating in Küt al-'Amâra, the memoirs and the war diaries of British soldiers were published shortly after the war, as early as possible, between the years of 1918-1921. The authors of these memoirs and war diaries informed the public on the reasons for the defeat of Küt al-'Amâra on the one hand, and on the other hand created the Ottoman and Turkish image which was considered differently in the British society in terms of culture and civilization. They also strengthened this image over that of German's, with whom they shared many common values despite the fact that they represented the opposite fronts of the war.

It is worthy mentioning that the role of the Ottoman army in the victory of Küt al-'Amâra was highly underestimated by the memoirs of the British prisoners. According to the authors, it is not the Turkish army that has achieved real victories over the British, but Germany's support, notably General von der Goltz, the great strategist of Europe. The effects of bad weather conditions and geographical situation are also emphasized among the reasons of the defeat of Küt al-'Amâra. Consequently, the success of the Turkish army in the victory of Küt al-'Amâra was ignored, except for the role of Halil Pasha. The image of an army that knows the trench and defence techniques well, but fails to attack is one of the prominent evaluations in the memoirs related to the Turkish military characteristics.

The British prisoners of war, who evaluate the Turkish and German image through the economic and political situation, draw a very desperate picture of the situation of the Turks in the mentioned areas. According to this image, corruption and bribery prevails at every stage of the Turkish government. The Turks are unable to repay their debt to Germany, which dominates the economy of the country completely. According to these records, besides ordinary people, the army is also facing great difficulties in meeting basic requirements. To convert the Ottoman Empire into their own property and keep the Turks under their control in military, economic and political spheres, the Germans lend a high amount of money.

On the basis of Turkish soldiers encountered in Küt al-'Amâra, the British prisoners characterize the Turks as physically large, hard and strong-bodied people. The authors also note that the Turks are not as cold-blooded, calm and obedient as they seem at first sight, rather they become rude people when they get angry. Another feature that British prisoners evaluate as a potential of the Turks, is their childish spirit. In as much as they are happy with small things and can be offended by small things. According to the memoirs, the Germans should

not be allowed to benefit from these characteristics of the Turks, but the British should take the advantage of their potential power.

The moral characteristics of the Turks and the Germans are among the most emphasized subjects. Written in exceptional time such as war, sometimes the diaries include exaggerated and sentimental phrases related to the moral attitudes enemy soldiers exhibited during siege, as well as captivity. Turks are regarded as negligent and careless rather than cruel or ruthless. They owe these characteristics to their Eastern identity, which is different from the Europeans having virtues such as task responsibility and diligence. The moral characteristic of the Turks regarding the duty, responsibility and kindness is evaluated comparatively with the civilized and humanistic behaviors of the Germans towards the prisoners. Being Europeans, the Germans often come to the fore because of their more polite treatment towards the British prisoners. Although the Germans as an enemy fought against the British on the front, they were kind to them in the Ottoman territories as the only civilized people among the barbarian peoples of the East.

The Turks and the Germans are compared in the field of education, as well as other areas of development. The authors emphasize that the education level of the Turks is very low; Armenian and Greek subjects of the Empire are its brain and financial resources, which is the reason why the Turks are anxious about them. The Germans have the superiority in both transportation and communication technology in the Ottoman territories. One of the reasons they had a huge investment on the Ottoman territories is the Berlin-Istanbul-Baghdad-Basra railway. The British prisoners give details on the German communication technology they encountered during both the battle and the captivity days in Anatolia. In addition to the transport and communication technology, they also record much German-made military equipment, from weapons to maps.

Evaluating the Turks and the Germans as opposites, the British prisoners draw an image for the latter, with whom they share a common cultural legacy, as a fully equipped enemy in terms of technology and strategy on the front, and the civilized Europeans characterized with their virtue in non-war situations. On the contrary, the Turks are described as a strong defender and daredevil soldiers on the front line, but strategically weak on the front. In terms of duties and responsibilities, the Turkish soldiers are presented with negligent and irresponsible approach towards their prisoners.

The images of the Turks and the Germans, which are compared by the British prisoners, are often based on their Eastern and Western identity. The Turks symbolize the East with economic, political and cultural backwardness, yet quite the contrary, the Germans symbolize the West in terms of development, modernity and civilization. The British prisoners sometimes used exaggerated expressions in their approaches regarding both sides, as well as different details in terms of information and interpretation about the same event, due to the trauma of defeat.

Keywords: History of Islam, World War I, Ottomans, Kut al-Amara, The Image of The Turks, The Image of The Germans, English Prisoners, Memoir.

Karşıtların Birliği: Kûtü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş Esirlerinin Kayıtlarında Türkler ve Almanlar

Öz: “Üzerinde güneşin batmadığı imparatorluk” olarak bilinen İngiltere, genel sonuçları açısından kazananların safında bulunduğu I. Dünya Savaşı’nda (1914-1918) tarihinin en ağır mağlubiyetlerinden birini, 29 Nisan 1916 yılında Bağdat yakınlarındaki Kûtü'l-Amâre’de vuku bulan muharebede yaşamıştır. I. Dünya Savaşı’nda aldığı en önemli savaş travmasını oluşturan Kûtü'l-Amâre yenilgisinin ardından İngiliz esirler, galip tarafı oluşturan Türk ve Almanlara yönelik askerî, politik, kültürel ve sosyo-psikolojik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu çalışmada içerik analizi metodu uygulanarak, Kûtü'l-Amâre kuşatması sonrası İngiliz esirlerin kayıtlarına yansıyan Türk ve Alman imajıyla ilgili veriler, niteliksel yöntemle

1170 | Elnura Azizova. Karşıtların Birliği: Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş ...

değerlendirilmiştir. Araştırmanın başlıca kaynaklarını oluşturan Charles Towshend'in *My Campaign*, Barber'in *Besieged in Kut and After*, Bishop'un *A Kut Prisoner*, Sandes'in *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, Mousley'in *The Secrets of a Kuttite* isimli hatıratında, aynı cepheyi oluşturan Türk ve Almanların, millî ve etnik kimlik, dil, din ve kültür gibi önemli unsurlar açısından karşılaştırılmasında, mağlubiyet travmasının etkisiyle zaman zaman abartılı dil ve subjektif bilgiler kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Özet: Türk savaş tarihinde bir kahramanlık destanı olarak görülen Kütü'l-Amâre, son dönemlere kadar Türkiye tarihindeki önemiyle kıyaslamada çok az sayıda bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Osmanlı askerlerinin Kütü'l-Amâre'yle ilgili bilgileri de içeren I. Dünya Savaşı'na dair kayıtlarının en erken savaştan yarım asır sonra yayınlanması bunu göstermektedir. Kütü'l-Amâre'ye katılmış Türk askerlerden farklı olarak, İngiliz askerlerin hatırat ve savaş günlükleri savaştan kısa süre sonra, 1918-1921 yılları gibi kısa sürede yayınlanmıştır. Yazarları, bu hatırat ve günlüklerde bir taraftan Kütü'l-Amâre yenilgisinin nedenleri hususunda kamuoyunu bilgilendirirken, diğer taraftan İngiliz toplumunda kültür ve medeniyet bakımından farklı gördükleri Osmanlı ve Türk imajı oluşturmuş, dahası bu imajı karşı cephede bulunmasına rağmen pekçok ortak değeri paylaştıkları Alman imajı üzerinden pekiştirmişlerdir.

İngiliz esirlerin hatıratlarında Kütü'l-Amâre zaferinde Osmanlı ordusunun rolü yok denecek kadar aza indirgenmektedir. İngilizler üzerinde gerçek zafer kazanan Türk ordusu değil, Avrupa'nın büyük strateji uzmanı General von der Goltz başta olmak üzere Almanya desteğidir. Hatıratlarda Kütü'l-Amâre'nin Türklerce alınmasında Almanya desteği dışında kötü hava koşullarının ve coğrafi durumun da etkisi ön plana çıkarılmaktadır. Halil Paşa'nın kısmî katkısı dışında Kütü'l-Amâre zaferinde Türk ordusunun başarısı görmezden gelinmektedir. Siper ve savunma tekniklerini iyi bilen, fakat taarruz konusunda başarısız bir ordu imajı, Türklerin askerî özelliklerine yönelik hatıratlarda ön plana çıkan değerlendirmelerdendir.

Türk ve Alman imajını ekonomik ve politik durum üzerinden değerlendiren İngiliz esirler, Türklerin içinde buldukları ekonomik ve politik durumla ilgili çok vahim bir tablo çizmektedirler. Bu tabloya göre, yönetimin her aşamasında yolsuzluk ve rüşvet hakimdir. Türkler, ülkenin ekonomisine tamamen hakim olan Almanya'ya olan borcunu ödeyemez durumdadır. Sıradan halkın yanı sıra, ordu da temel ihtiyaçların giderilmesi konusunda büyük zorluklar yaşamaktadır. Almanlar Osmanlı Devleti'ni kendi mülklerine çevirmek için yüksek meblağda borç vererek Türkleri askerî, ekonomik ve politik alanda kendi nüfuzunda tutmaktadır.

İngiliz esirler, Kütü'l-Amâre'de karşılaştıkları Türk askerler örneğinde Türkleri fiziki açıdan iri yapılı, dayanıklı, güçlü ve sağlam vücutlu kişiler olarak karakterize etmektedirler. Hatırat yazarları, ayrıca Türklerin ilk görünüşte olduğu gibi soğukkanlı, sakin ve uysal olmadıklarını, kızdıklarında kaba bir insana dönüştüklerini kaydetmektedirler. İngiliz esirlerin Türklerde potansiyel olarak değerlendirdikleri bir diğer özellik ise, onların çocuksu ruhta olup, küçük şeylere sevinmeleri, ufak şeylerden de darılabilmeleri özelliğidir. Hatırat sahiplerine göre, Almanların, Türklerin bu özelliklerinden yararlanmasına izin verilmemeli, bu potansiyel güç İngilizlerce değerlendirilmelidir.

Türklerin ve Almanların ahlakî özellikleri, İngiliz esirlerin en fazla üzerinde durdukları konulardandır. Savaş gibi sıradışı zamanda yazılan bu günlüklerde, düşman askerlerin gerek kuşatma sırasında, gerekse esirlik döneminde sergiledikleri ahlakî özellikler zaman zaman abartılı ve duygusal dille aktarılmaktadır. Yazarlara göre, Türkler, çoğu zaman uygar dünyanın savaş esirlerine karşı uygulamalarından çok geri kalmaktadırlar. Türkler, ahlakî özellikleri bakımından zalim veya acımasız olmaktan ziyade ihmalkâr ve dikkatsiz olarak değerlendirilmektedirler. Onlar, görev sorumluluğu ve çalışkanlık gibi meziyetlere sahip Avrupalılardan farklı olan bu özelliklerini Doğulu kimliklerine borçludurlar. Günlüklerde Türklerin görev sorumluluğu ve insancıl yönleriyle ilgili ahlakî özellikleri, Almanların esirlere karşı gösterdikleri uygar ve insancıl davranışlarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Bir Avrupalı olarak Almanlar, çoğu zaman İngilizlere karşı Türklerden daha kibar davranmalarına göre öne çıkmaktadırlar. Hatırat yazarlarına göre, her ne kadar Almanlar İngilizlere karşı cephede düşman olarak savaşmaktaysa da, Osmanlı topraklarında Doğunun barbar halkları arasında yegane uygar halk olarak kendilerine karşı insancıl yaklaşımlarıyla temayüz etmektedirler.

Gelişimin diğer alanlarında olduğu gibi, eğitim alanında da İngiliz esirler, Türklerle Almanları karşılaştırmaktadırlar. Türklerin eğitim durumunun çok aşağı olduğu, Ermeni ve Rum tebaasının Osmanlı Devleti'nin beyin ve finans kaynağı olduğunu, bu yüzden Türklerin kendilerinden daha yüksek eğitim düzeyindeki gayrimüslimlerden korktukları vurgulanmaktadır. Eğitim durumu açısından eleştirilen Türklere karşılık, Almanlardan, iletişimden ulaşım, savaş araç gereçlerinin üstünlüğüne göre takdirle bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti'nde gerek ulaşım, gerekse iletişim teknolojisinde Almanların üstünlüğü vurgulanmaktadır. Berlin-İstanbul-Bağdat-Basra demiryolu sebebiyle Almanların Osmanlı sınırlarında büyük yatırım yaptıkları belirtilmektedir. İngiliz esirler, gerek Kütü'l-Amâre savaşı sırasında, gerekse Anadolu'daki esirlik günlerinde karşılaştıkları iletişim teknolojisi araçları dolayısıyla Almanlardan takdirle bahsetmektedirler. Ulaşım ve iletişim teknolojisi dışında, silahtan haritaya kadar pekçok askerî araç-gereç de Alman yapımı olarak kaydedilmektedir.

Askerî, politik, sosyo-kültürel açılardan Türkleri ve Almanları karşıtlar olarak değerlendirilen İngiliz esirler, ortak kültürel mirası paylaştıkları Almanlarla ilgili, cephede teknoloji ve strateji bakımından tam donanımlı düşman, savaş dışı durumlarda ise insancıl meziyetleriyle temayüz eden bir Avrupalı imajı çizmektedirler. Buna karşılık, Türkler, cephede strateji açısından zayıf olmakla birlikte güçlü bir savunmacı, gözüpek askerler olarak betimlenmektedirler. Diğer yandan, görev ahlaki açısından Türk askerlerinin, esirlere karşı lakayd, ihmalkâr ve solumsuzca yaklaşımı ön plandadır.

İngiliz esirlerin hatıralarında ekonomik, politik, askerî, teknolojik ve ahlakî açıdan karşılaştırılan Türk ve Alman imajı, çoğu zaman Doğulu ve Batılı kimliği üzerine kurgulanmıştır. Günlüklerde Türkler, ekonomik, politik ve kültürel açıdan geri kalmakla Doğu'yu, Almanlar ise gelişim, modernite ve uygarlık açısından Batı'yı simgelemektedirler. İngiliz esirlerin, Kütü'l-Amâre'de yaşadıkları yenilgi travmasının etkisiyle, her iki tarafla ilgili yaklaşımlarında zaman zaman abartılı ifadelerle yer verdikleri, bazen aynı olayla ilgili bilgi ve yorum bakımından farklı detaylar aktardıkları gözlemlenmektedir.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, I. Dünya Savaşı, Osmanlı, Kütü'l-Amâre, Türk İmajı, Alman İmajı, İngiliz Esirler, Hatırat.

GİRİŞ

Gerçekleştiği dönemde Türk sabrının İngiliz inadını kırdığı bir kahramanlık destanı olarak görülen Kütü'l-Amâre, son dönemlere kadar Türkiye tarihindeki önemiyle kıyaslamada çok az sayıda bilimsel çalışmaya konu olmuştur. 2016 yılında Kütü'l-Amâre zaferinin 100. yılı çerçevesinde düzenlenen bilimsel etkinliklerin de katkısıyla son yıllarda konuya ilişkin sempozyum bildirileri, makaleler ve derleme eser sayısında önemli bir artış gözlemlenmektedir.¹ Seyahatname, günlük ve hatıralar, birinci el kaynak olarak önemli tarihi vesikalar

¹ Konuyla ilgili bilimsel çalışmaların başında Yavuz Ölçen tarafından yaklaşık yirmi yedi yıl önce yazılmış, fakat yayınlanmamış *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutü'l-Amâre Muharebeleri (29 Nisan 1916 – 16 Şubat 1917)* isimli doktora tezi gelmektedir. Kütü'l-Amâre muharebelerinin askerî tarih açısından ele alındığı tezde, Irak cephesinde coğrafi durumdan kısaca bahsedilmesinin ardından, askerî güçler, hareket planı ve stratejileri araştırılmış, Irak cephesinde Türk ve İngiliz kuvvetlerin faaliyetleri değerlendirilmiş, yalnız son kısımda Kütü'l-Amâre muharebeleri tasvir edilmiştir (Yavuz Ölçen, *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutü'l-Amâre Muharebeleri (29 Nisan 1916 – 16 Şubat 1917)* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1992), 101-174). Kadir Ekim'in *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi Kutü'l-Amâre Muharebesi (29 Nisan 1916 – 16 Şubat 1917)* isimli yüksek lisans tezinde de önceki çalışmada olduğu gibi Kütü'l-Amâre'nin askerî tarihi araştırılmış, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheler, Irak cephesinin coğrafi, sosyal ve askerî durumu üzerinde durulduktan sonra Kütü'l-Amâre muharebelerinden bahsedilmiştir (Kadir Ekim, *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi Kutü'l-Amâre Muharebesi (29 Nisan 1916 – 16 Şubat 1917)* (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2015), 40-64). Konuyla ilgili olarak zikredilmesi gereken bir diğer çalışma ise Betül Ulutin'in *Birinci Dünya Savaşı'nda Kutü'l-Amâre Muharebeleri* isimli yüksek lisans tezidir. İlk iki bölümü Birinci Kût Muharebesi ve İkinci Kût Muharebesine ayrılmış bu çalışma da genel olarak askerî tarih açısından değerlendirilmiş, yalnız üçüncü bölümde ise Kütü'l-

1172 | Elnura Azizova. Karşıtların Birliği: Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş ...

olmanın yanısıra, halk ve toplumların sosyo-kültürel özellikleriyle ilgili algı oluşturmada geniş okuyucu kitlesiyle buluşan popüler eserlerdir. Bu açıdan bakıldığında, Kütü'l-Amâre Savaşı sonrası esir düşmüş İngiliz askerler, esaretin bitiminin ardından 1918-1921 yılları gibi kısa sürede hatırat ve günlüklerini yayınlatarak Kütü'l-Amâre yenilgisinin nedenleri hususunda kamuoyunu bilgilendirdikleri gibi, İngiliz toplumunda kültür ve medeniyet bakımından farklı gördükleri Osmanlı ve Türk imajı oluşturmakta, dahası bu imajı karşı cepheye bulunmasına rağmen pekçok ortak değeri paylaştıkları Alman imajı üzerinden pekiştirmekte gecikmemişlerdir. Savaştan kısa süre sonra yayınlanan İngiliz askerlerin hatırat ve savaş günlüklerinden farklı olarak, Osmanlı askerlerinin Kütü'l-Amâre'yle ilgili bilgileri de içeren I. Dünya Savaşı'na dair kayıtları en erken savaştan yarım asır sonra yayınlanmıştır. Savaşın kumandanı Halil Kut'un Kütü'l-Amâreden de bahsedilen *Bitmeyen Savaş*² isimli hatıratı dışında, yarbay Mehmed Reşid Bey'in *Osmanlı'nın Unutulan Son Zaferi Kutulamare: Yarbay Mehmed Reşid Bey'in Savaş Günlükleri*³ ve Mehmed Emin Bey'in *Kutulamâre Hücum ve Muhasarası: Bir Osmanlı Subayının Hatıratı*⁴ isimli yayınlanmış hatıraları savaştan bir asır sonra okuyuculara sunulmuştur. Kütü'l-Amâre'yle ilgili gerek kaynak, gerekse araştırma olarak önem arzeden eserlerin azlığı, Türkiye askerî tarihinin, özellikle I. Dünya Savaşı araştırmalarının yetersizliği gerçeğiyle açıklanmaktadır.⁵

Tarihi vesikaların yazarın kimliğinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği gerçeği dikkate alındığında, hatırat ve günlük türü kaynakların da değerlendirilmesinde, kendi toplumla bahsettiği toplum arasındaki tarihî ve ikili ilişkilerin, yazarın yaklaşımı ve aktarımı üzerinde etkili olduğu bir gerçektir. İngiliz savaş tarihi için büyük bir yenilgi, Türk savaş tarihi adına yüce bir zafer olarak görülen Kütü'l-Amâre gibi önemli bir olayla ilgili olarak kaleme alınmış günlüklerin yazarlarının, Türklere karşı savaşta yenik düşmüş ordunun askerleri olduğu dikkate alındığında, bu etkinin boyutunun daha da artacağını ve kayıtlarda zaman zaman hissi yaklaşımların, tarihî gerçekliklerin önüne geçeceğini de ön görmek gerekir.

Amâre zaferinin dünya kamuoyunda yansımaları üzerinde durulmuştur (Betül Ulutin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kutulamare Muharebeleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 106-135). Neredeyse aynı olan isimlerinden de anlaşıldığı gibi zikredilen her üç araştırmada Kütü'l-Amâre, askerî tarih açısından araştırılmıştır. Yalnız son çalışmada savaşın dünya kamuoyunda yansımaları gibi farklı yönü üzerinde durulmuştur. Öte yandan, her üç çalışmada da, makalede başvurulan İngiliz askerlerden yalnız Charles Vere Ferrers Townshend'in hatıratından yararlanılmıştır. Konuyla ilgili bir diğer önemli çalışma, Hadiye Yılmaz'ın kaleme aldığı "Üç İngiliz Subayın Gözünden Kütü'l-Amâre Kuşatması" isimli araştırmadır (*Kütü'l-Amâre: Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916*, haz. Hasan Hoşoğlu ve Hacer Kılıçaslan (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), s. 173-198). Zikri geçen araştırmada, bu makalede hatıraları Türk ve Alman imajı oluşturma açısından incelenen beş İngiliz esirden üçünün Kütü'l-Amâre savaşının gidişatı ve askerî yönüne dair kayıtları incelenmiştir. Aynı yazarın Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü tarafından 8 Mart 2016'da düzenlenen Unutulan Zafer Kutü'l-Amâre, 100. Yılında Yeniden Anlamak konulu sempozyuma sunduğu "İngiliz Askerlerin Hatıralarında Kutü'l-Amâre Kuşatması" isimli yayınlanmamış tebliğ metninde de yukarıda zikri geçen araştırmadaki gibi C. H. Barber, H. C. W. Bishop ve E. O. Mousley'in kayıtlarında Kütü'l-Amâre savaşının gidişatıyla ilgili değerlendirmeler merkeze alınmıştır. Yılmaz, "İngiliz Askerlerin Hatıralarında Kutü'l-Amâre Kuşatması", Erişim: 21 Mayıs 2019, https://www.academia.edu/23202685/%C4%B0NG%C4%B0L%C4%B0Z_ASKERLER%C4%B0N_HATIRALARINDA_KUT%C3%9CL_AMMARE_KU%C5%9EATMASI_KUT_AL_AMARA_SIEGE_IN_THE_MEMORIES_OF_BRITISH_SOLDIERS. Kaydedilen çalışmalarda Kütü'l-Amâre savaş tarihi açısından ele alınmış, İngiliz esirlerin hatıralarında Türk ve Alman imajına yönelik karşılaştırmalı araştırma yapılmamıştır.

² Halil Kut, *Bitmeyen Savaş* (haz. M. Taylan Sorgun), İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1972.

³ Mehmed Reşid Bey, *Osmanlı'nın Unutulan Son Zaferi Kutulamare: Yarbay Mehmed Reşid Bey'in Savaş Günlükleri* (haz. İ. Bahtiyar İstekli), İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 2016.

⁴ Mehmed Emin Bey, *Kutulamâre Hücum ve Muhasarası: Bir Osmanlı Subayının Hatıratı* (haz. Sezai Dumlupınar), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016.

⁵ Ahmet Özcan, "Kütü'l-Amâre Zaferini Tarihe Yazmak: "Kütü'l-Amâre Hakkında Yazılmış Türkçe Metinler Üzerine Bir Deneme", *Unutulan Zafer: Kutü'l-Amâre, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu* (İstanbul, 8 Mart 2016). Ed. Hasan Hoşoğlu (İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2016), 432-433.

Araştırmaya kaynak oluşturan hatırat yazarları örneğinde konuya bakılacak olursa, Kütü'l-Amâre'nin alınmasının ardından İstanbul'a gönderilen ve yaklaşık iki senelik esaret günlerini adeta tatil şartlarında geçiren⁶ general Townshend bile, esaretin getirmiş olduğu psikoloji durumdan kaynaklanarak bir süre herkese son derece kederli mektuplar yazdığını, bunun nedeninin o sıralarda geçirdiği çok çetin günler olduğunu, kendisine tüm olanakları sunmuş yüksek makamlardaki Türklerden bunları okuyanlar olursa kendisini bağışlamasını, zira o sırada sınırlarının bozuk olduğunu ifade etmektedir.⁷ İstanbul'da Türkiye'nin onur misafiri olarak ihtimam gören Townshend örneğindeki bu ifadeler, Anadolu'da esaretini daha sınırlı imkanlar ve zor şartlarda geçirmiş diğer esirlerin günlüklerinin hangi ruh halinde yazılabileceğini tahmin etmeye yetmektedir.

Türkler tarafından esir alınmış İngiliz olmanın dışında da hatırat yazarlarının, eserlerini etkileyecek ortak özellikleri vardır: Doğulu ve Müslüman halkı değerlendirirken ait oldukları Batılı ve Hıristiyan kimlikleri. I. Dünya Savaşı'nda karşı karşıya buldukları Türkleri iki açıdan, Doğulu ve Müslüman olarak öteki konumunda değerlendiren asker, doktor, general vs. olarak Kütü'l-Amâre esirlerine göre, Türklerin tutum, davranış ve düşüncelerini belirleyen en önemli unsurlar onların Doğulu ve Müslüman olmalarıdır. Kütü'l-Amâre'de kuşatma altındayken, "bir zamanlar Halifelerin başkenti Bağdat'ta çok farklı bir Yılbaşı kutlayacaklarına dair hayallerinin suya düştüğünü" esfle kaydederken Barber, aslında Hıristiyan ve Müslüman kültürlerini karşı karşıya getirmektedir.⁸

Kütü'l-Amâre kuşatması zamanı kasabaya yiyecek getirmek için Townshend'in gönderdiği Julnar isimli vapurun kaptanı Cowley'in akıbetiyle ilgili hatıralardaki farklılıklar da kültür farklılıklarına bağlı bir diğer önyargı örneğini oluşturmaktadır. Gösterdiği kahramanlıktan etkilenmiş Türklerin, Cowley'i özel askerî törenle defnettiklerine dair Barber'in Türklerden aldığı bilgilerden farklı olarak⁹, aynı olayla ilgili Sandes'in "Kaptan Cowley kayboldu. Kuşkusuz o, Türkler tarafından gizlice katledilmiştir" şeklindeki kayıtları,¹⁰ yazarın her fırsatta vurguladığı Doğulu "barbar" Türklerle ilgili önyargısından kaynaklanmaktadır. İleride detaylı şekilde inceleneceği üzere, bu ortak kimlikten hareketle, hatırat sahipleri genelde Türkleri Doğu-Batı bağlamında değerlendirirken, İngilizlerle ortak değerleri taşıyan Almanlara karşı Doğulu yönleriyle, Hıristiyan-Müslüman bağlamında ele aldıkları zaman ise, Osmanlı Devleti'nin Ermeni ve Rum gibi gayrimüslim tebaası ve İngiliz ordusundaki Müslüman esirlere karşı yaklaşımları bağlamında eleştirmektedirler. Bunun tam zıttı yaklaşımla, karşı cephelerde olmaları sebebiyle hatırat yazarlarının kayıtlarında genellikle siyasi, bazen askerî konularda eleştirilen Almanlar ise, Batılı olma özelliğine bağlı olarak kültürel ve insancıl yönleriyle takdirle anılmaktadırlar.

1. ASKERİ ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN TÜRKLER VE ALMANLAR

General Townshend başta olmak üzere, İngiliz esirlerin hatıraları Kütü'l-Amâre'nin Türklerce alınmasında Osmanlı ordusunun rolünü yok denecek kadar aza indirmektedir. Townshend'e göre Türklerin Kütü'l-Amâre'yi ele geçirmesinin gerçek sebepleri arasında, Al-

⁶ Charles Vere Ferrers Townshend, *My Campaign*, (New York: The James A. McCann Company, 1920), 2: 263.

⁷ Townshend, *My Campaign*, 2: 260.

⁸ Charles Harrison Barber, *Besieged in Kut and After* (Edinburg and London: William Blackwood and Sons, 1918), 88-89.

⁹ Barber, *Besieged in Kut and After*, 229-230.

¹⁰ Edward Warren Caulfeild Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division* (London: John Murray, 1919), 245-246.

1174 | Elnura Azizova. Karşıtların Birliği: Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş ...

man askerî desteği başta olmak üzere, gerek savunma altındaki askerleri zor durumda bırakan ve kuşatmayı yarmayı imkansız kılan,¹¹ gerekse yardım güçlerinin ulaşmasına engel olan kötü hava koşullarının ve Fırat'ın üç tarafı kaplayan sularının önemli yeri vardır.¹²

Townshend, Kütü'l-Amâre'ye yardıma gelmesi beklenen destek ordunun da daima planlanan tarihten bir ay geç kalması, belirlenen asker sayısının daima bir tümen eksik olması, temel savaş ilkelerinden olan kuvvetlerin tasarrufu ve sıklet merkezi ilkelerinin önemsenmemesi gibi lojistik destek ve strateji konusundaki hatalarını Kütü'l-Amâre'nin düşmesi nedenleri arasında görmektedir.¹³ Fakat kendisine göre Britanya ordusunun Kütü'l-Amâre'deki yenilgisinin başlıca nedeni, ordunun İngiliz olmayan askerleriydi. Townshend'in hatıratında bir birilerine karşı övgü dolu ifadelerine yer verilen¹⁴, Kütü'l-Amâre kuşatmasının üç İngiliz generalinin, General Townshend, yardım için gelen Dicle Kolordusu komutanı General Aylmer ve 12 Mart'ta yerine atanan Tümgeneral Gorringe'nin üstün strateji ve askerî özelliklerine rağmen, bu generaller Kütü'l-Amâre'nin Türklerce ele geçirilmesine engel olamışlardır. Townshend'e göre gerek kendi ordusunda, gerekse destek için gelen General Aylmer'in ve daha sonra kendisinin yerine geçecek olan Gorringe'nin ordusunun çoğunluğunu oluşturan acemi ve eğitimsiz Hint askerleri,¹⁵ Kütü'l-Amâre'nin düşmesinde en önemli etkenlerden biridir. Townshend, Selmanıpâk'ta kahramanca savaşmış askerlerinin uzun süren kuşatma yüzünden zayıf düştüklerini, fakat ordudaki İngilizlerin her zamanki gibi azimli ve cesur olduklarını söylemekte, bu sebeple onları en güvenilir askerleri olarak görmektedir. Bununla birlikte daha önce moralleri yüksek olan çoğu Hintli asker inimsizliğe düştüğünü, tabiatları gereği felakete karşı Avrupalılar kadar dayanıklı olup göğüs geremediklerini ifade etmektedir.¹⁶ Kuşatmanın başladığı Aralık ayından itibaren tetik parmaklarını kasıtlı şekilde yaralayarak savaşmak istemeyen,¹⁷ hasta taklidi yaparak bezgin bezgin dolaşan,¹⁸ inançları gereği at eti yemedikleri için zayıf düşen¹⁹ ve giderek artan sayıda firar eden Hintli askerler Townshend'e göre İngiliz ordusunun başarısızlığını etkileyen, böylece Türk ordusunun zafer şansını artıran en önemli etkenlerden olmuştur.²⁰

Hatıraların neredeyse tamamı İngilizlerin Osmanlı ordusuna Kütü'l-Amâre'de yenilgiye uğratılmasında Avrupalı bir kumandanın, Alman Tümgeneral von der Goltz'un önemli rolü bulunduğunun altını çizmekte, Türklerin askerî bakımdan tek başına bunun üstesinden gelemeyeceği imajını yaratmaktadırlar. Townshend, Irak genelindeki "Türk ordusunda çok sayıda Alman subayı bulunduğu, Selmanıpâk muharebesi ve sonrasındaki harekâtları Alman karargâh subaylarının yönettiği, özellikle Mareşal von der Goltz'un Selmanıpâk muharebesinden sonraki bütün harekâtları Alman karargâh heyetiyle birlikte Bağdat'ın dışında Türklerin Altıncı Ordusu'nun başında yönettiğini" öğrendikten sonra "Türk ordusunun beklediği strateji yanlışları yapacaklarına dair umudunu" kaybetmiştir.²¹ Doğu cephesinde "Rus kuvvetlerinin birçok kola ayrılarak İran'ın önemli noktalarını işgal etmek için yaptıkları daimi işgal

¹¹ Townshend, *My Campaign*, 2: 224.

¹² Townshend, *My Campaign*, 2: 238.

¹³ Townshend, *My Campaign*, 2: 210-211.

¹⁴ Townshend, *My Campaign*, 2: 167.

¹⁵ Townshend, *My Campaign*, 2: 168.

¹⁶ Townshend, *My Campaign*, 2: 207.

¹⁷ Townshend, *My Campaign*, 2: 52-53.

¹⁸ Townshend, *My Campaign*, 2: 34.

¹⁹ Townshend, *My Campaign*, 2: 223. Hintli askerlerin çoğunun Nisan'ın ikinci haftasına kadar at eti yemedikleri için zayıf düştükleri ve İngiliz ordusunun gücünü azalttıkları konusu diğer kaynaklarda da üzerinde durulan bir konudur. Bk. Harry Coghill Watson Bishop, *A Kut Prisoner* (London: Anchor Press, 1918), 28-29.

²⁰ Kütü'l-Amâre'de İngiliz ordusunda bulunan Hintli askerlere uygulanan baskı ve içinde buldukları ikileme ilgili yapılan çalışma için bk. Hilal Şahin, "Bir İngiliz-Türk Savaşında Hintli Askerler: Kütü'l-Amâre'de Sosyal Bir Dram", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4/13, (Aralık 2017): 1-23.

²¹ Townshend, *My Campaign*, 2: 24.

planının, Türk stratejisini yöneten von der Goltz tarafından da aynı şekilde okunduğunu tahmin eden” Townshend²², Türklere kalırsa Kütü’l-Amâre’yi baskın yaparak almaya çalışacaklarını, fakat “strateji uzmanı von der Goltz’un” görünmez olan modern siperlerin yanıltıcı biçimde zayıf gözüktüğünü bilerek müstahkem bir mevzie taarruz etme yanlısına düşmeyeceğini ihtimal ederek²³ Osmanlı’nın doğu cephesindeki doğru strateji adımlarında Alman generale önemli rol atfetmektedir. Townshend bu düşüncesini, 2 Ocak tarihinde ölen askerlerin cesetlerini gömmek için ateşkes bayrağıyla komutanından mesaj getiren Türk subayla aralarında geçen diyalogu hatıratına almakla da desteklemektedir. Townshend, Türk subaydan Fransızca “Türklerin her zamanki atılganlıkları ve enerjileriyle İran’da durmayıp Afganistan’ı da mı zaptedeceklerini, hatta çok zengin ve bereketli Hindistan’a da mı saldıracaklarını” sorması üzerine, Mareşal von der Goltz’un en az 76 yaşında olduğuna dair subayın cevabıyla da takviye etmektedir.²⁴ Yine Townshend’in General Aylmer’den aldığı ihbar üzerine, Kütü’l-Amâre’den geri çekilen Nureddin Paşa’nın 10 Ocak’ta görevden alınarak yerine Hâlil Paşa’nın görevlendirilmesiyle birlikte Türklerin Kütü’l-Amâre kuşatmasındaki başarısının devamı da General Goltz’un emriyle olmuştur.²⁵ Townshend, bir İngiliz savaş uzmanı olarak askerî tarih bilgisinin kendisine kazandırdığı savaş ahlaki gereği, her ne kadar düşman askerlerinin komutanlığını yürütse de, “Avrupa’nın önde gelen stratejistlerinden biri olan” General Goltz’un, Türk erkânıyla birlikte 16 Ocak tarihinde Kütü’l-Amâre’nin önündeki hatları teftiş ederken, kendisine izinsiz top ateşi açtıkları için emrindeki İngiliz askerlerine kızarak durdurduğunu da eklemektedir.²⁶

Sandes de, İngiliz ordusunun Türkler karşısında Kütü’l-Amâre’ye kadar geri çekilmesinde, Osmanlı ordularındaki Alman subayların strateji kararlarının önemli rolü olduğunu altını çizmektedir.²⁷ Sandes Kütü’l-Amâre’nin düşmesinin ardından Bağdat’ta Halil Paşa’nın sözlerine dayanarak, Türklerin Kütü’l-Amâre’yi taarruzla ele geçirmeyi planladıklarını, fakat Mareşal von der Goltz’un çok sayıda insan kaybına sebebiyet vereceği için şiddetle karşı çıktığı, bunun yerine güçlü kuşatma pozisyonları sayesinde yardım güçleri yetişinceye kadar İngiliz ordusunu açıklıkla karşı karşıya bırakarak zafer kazanmayı önerdiğini ifade etmekte ve Türklerin bu uzak görüşlü Alman mareşalin önerisini uygulayarak, kısa bir süre sonra nehir taşmaları sebebiyle destekten yoksun bırakılan İngilizlerin yenildiğini belirtmektedir.²⁸

Osmanlı ordusunun zaferlerinin gerçek mimarlarının, orduda bulunan Alman strateji uzmanları olduğu yönündeki genel imajda, Kütü’l-Amâre kahramanı olarak bilinen Halil Paşa örneğinde bazı istisnalar da bulunmaktadır. Sandes, hatıratında birkaç yerde Kütü’l-Amâre muharebesinde İngilizlerin yenilmesinde İngiliz ordusu için “bahtsızlık olan” Halil Paşa’nın güçlü ve dirayetli müdahalelerinin rolü olduğunu belirtmektedir.²⁹

Türklerin ordu gücü ve askerî becerileriyle ilgili İngiliz esirlerin hatırat ve günlüklerinde üzerinde durdukları noktalar da genel Türk imajının oluşumunda önemli rol oynamaktadır. İngiliz ordusunu yaklaşık 5 aylık kuşatmanın ardından koşulsuz teslim olmak zorunda bırakan Türk ordusu, daha önceki savaşlarda tecrübe kazanmış ve olgunlaşmış, iyi teçhiz olunmuş, eğitilmiş ve iyi silahlandırılmış, çoğu mağlubiyet ve başarısızlık tatmamış askerlerdi.³⁰ Ordunun bel kemiğini oluşturan Anadolu Türkleri’nin dünyaca ünlü özellikleri dayanıklı ve cesaretli olmalarıdır.³¹ Türklerin askerî stratejileriyle ilgili kaynakların çoğunun vur-

²² Townshend, *My Campaign*, 2: 52.

²³ Townshend, *My Campaign*, 2: 6.

²⁴ Townshend, *My Campaign*, 2: 56-57.

²⁵ Townshend, *My Campaign*, 2: 67-68.

²⁶ Townshend, *My Campaign*, 2: 72.

²⁷ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 10.

²⁸ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 177-178.

²⁹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 47-48; 90-91.

³⁰ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 90-91.

³¹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 265.

1176 | Elnura Azizova. Karşıtların Birliği: Kûtü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş ...

guladığı husus, siper, savunma ve pusu nişançılığı konularında güçlü olduğu, taarruza gelindiğinde ise, bunu iyi başaramadıkları yönündedir. Townshend, Türklerin kuşatma altına aldıkları Kûtü'l-Amâre'de, adeta köstebeklere nisbet yaparcasına süratle, gece gündüz durmadan siper kazdıklarını, Türk askerinin eşsiz bir savunma mevzii askeri ve bir siper savaşı sanatı ustası olduğunu söylemektedir.³² Kuşatmanın sonlarına doğru (10 Nisan 1916) General Gorringen'in siper kazdırmaya başladığını öğrenince bundan rahatsız olan Townshend, bunun Türkler için uygun olduğunu, zira siper kazma ve savunmada güçlü oldukları konusunda kendisini uyarmıştır.³³ Sandes de, Türklerin savaş meydanında en mükemmel yaptıkları şeyin siper kazma olduğunu, bu konuda fevkalade becerili ve dayanıklı olduklarını Kûtü'l-Amâre'de aktarmaktadır.³⁴

Siper kazma konusunda mükemmel olarak gösterilen Türk ordusunun pusu nişançılığında da başarılı olduğu İngiliz esirler tarafından teslim edilmektedir. Townshend, Türklerin pusu nişançılarının ısrarcı ve atılgan, bitmeyen bir enerjiye sahip olduklarını, bu sebeple pusu nişançılara karşı bir müfreze kurdurduğunu kaydetmektedir.³⁵ Mousley³⁶ ve Sandes de Türklerin pusu nişançılarının yeteri kadar iyi olduklarını ifade etmektedir.³⁷

Kaynaklar, Türklerin savunmada iyi olduklarını belirtmekle birlikte, siper dışında İngilizler gibi savaşamadıklarını kaydetmektedirler. Townshend kuşatmanın başlarından itibaren defalarca Türklerin şiddetli saldırılar gerçekleştirdiği, fakat başarılı olmadıklarını, bunun sebebinin Rusların da her zaman söyledikleri gibi, Türklerin düşmanına yakın olmak istememeleriyle ilişkilendirmiştir.³⁸ Sandes de Türklerin kararlı ve disiplinli birliklerin yaptığı gibi sağlam bir taarruz gerçekleştirme özelliğinden yoksun olmalarını, kendi lehlerinde bir durum olarak görmektedir.³⁹

Türklerin askerî özellikleriyle ilgili bu genel algı dışında, iyi süvari olmadıklarına,⁴⁰ topçuluk tekniğini iyi bilmediklerine,⁴¹ havacılık alanında zayıf olduklarına, 1 Ocak 1916'da İngilizlerin ilk kez gördükleri Kûtü'l-Amâre'yi bombalayan uçağın⁴² Alman pilot tarafından yönetildiğine dair kayıtlara da rastlanmaktadır.⁴³

2. POLİTİK VE EKONOMİK AÇIDAN TÜRKLER VE ALMANLAR

Türklerin içinde buldukları politik durumla ilgili İngiliz esirlerin hatıralarındaki bilgiler, Türk imajı oluşturulmasında önemli rol oynamaktadır. Kaynaklarda genellikle, askerî ve ekonomik alanda olduğu gibi politik alanda da Türklerin Almanya etkisinde bulduklarının altı çizilmektedir. Kûtü'l-Amâre sonrası esirliğinin tamamını geçirdiği İstanbul'da da politik durumu yakından izleme fırsatı bulan Townshend, daha Bağdat ve Rasu'l-Ayn mevkii arasındayken çok sayıda Alman subayıyla karşılaşmasından, Almanların Osmanlı Devleti'ni Alman İmparatorluğunun bir mülkü haline getirmek ve Irak'ta bir Doğu İmparatorluğu kurmak niyetinde olduğuna iyice ikna olduğunu ifade etmektedir. Townshend, subaylarını bütün Türk tugay ve taburlarına yerleştiren Almanların, Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı ellerinde

³² Townshend, *My Campaign*, 2: 14.

³³ Townshend, *My Campaign*, 2: 205-206.

³⁴ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 124.

³⁵ Townshend, *My Campaign*, 2: 36.

³⁶ Edward Opotiki Mousley, *The Secrets of a Kuttite* (London: William Clowes and Sons, 1921), 32.

³⁷ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 124-125.

³⁸ Townshend, *My Campaign*, 2: 35, 106, 205-206.

³⁹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 124-125.

⁴⁰ Bishop, *A Kut Prisoner*, 65.

⁴¹ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 16.

⁴² Townshend, *My Campaign*, 2: 56.

⁴³ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 189-190; Bishop, *A Kut Prisoner*, 23-24; Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 62.

oyuncağa çevirdiklerini, kendileriyle konuştuğu Türk subayların derin üzüntüyle ifade ettiklerini aktarmaktadır.⁴⁴ Townshend'in İstanbul'da bulunduğu 1916 senesi yazına aid kayıtlarına göre, İstanbul ve Pera otelleri Alman subayları ve işadamlarıyla dolup taşmakta, çok sayıda Alman işadamı banka, dükkan ve işletmeleri, hatta tiyatro ve sinemaları bile devralmış bulunmakta, altın Türk liralalarının imalatını bile Almanlar yapmaktaydı.⁴⁵ Almanlar kara ordusunun yanı sıra Türk savaş gemilerinin de komutasını devralmış ve Türk donanması tamamen Almanların eline geçmiştir.⁴⁶

İngilizler, Türkiye'de geçirdikleri esirlik sürecinde savaşın gidişatıyla ilgili gazetelerden aldıkları bilgilere güvenemediklerini, zira Osmanlı'nın başlıca gazetelerinin Almanlar tarafından yönetildiğini, bu yüzden Alman yanlısı haberlerle dolu olduğunu haber vermektedirler. Sandes, esir kamplarındayken okumalarına izin verilen "Hilal", "Lloyd Ottoman" ve "Soir" isimli gazetelerin Fransızca nüshalarının aşırı derecede Alman yanlısı olduğunu, bu şekilde Türklerin de gerçek anlamda dünyada neler olup bittiği konusunda kandırılmaya çalışıldığını kaydetmektedir.⁴⁷ Bishop da, esirlik süresince okuyabildikleri "Hilal" gazetesinin Alman tebliğatı yapma amacıyla yayımlandığını, fakat satır aralarından Batı cephesinde gerçekte neler olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir.⁴⁸ Mousley de, "Hilal"ın Almanya yanlısı haberlerini doğru bulmadıklarını kaydetmektedir.⁴⁹

Townshend'in 1917 yılı Haziran ayı ile ilgili kayıtlarına göre İstanbul tamamen Almanlaşmış, Enver Paşa ve çevresi onların etkisi altında kalmış, hatta 11 Ağustos tarihinde kendisiyle Bahriye Nezareti'nde görüşen Enver Paşa, Kûtü'l-Amâre sonrası kendisini ülkesine göndermek istediğini, fakat siyasi bir etki yaratacağı sebebiyle Almanların bunu kabul etmediğini samimi şekilde itiraf etmiştir.⁵⁰

Türklerin, Almanlara olan borcunun dört yüz milyar pound'a ulaştığını kaydeden Townshend'e göre⁵¹ hükûmet üyeleri politik ve ekonomik anlamda yolsuzluk bataklığına sapsanmışlardır. Karaborsa devasa boyutlara ulaşmış, hükûmet üyeleri, şeker, tütün, koyun eti veya patates pazarlarındaki fiyatlarla oynayarak muazzam gelirler elde etmişlerdir.⁵² Özellikle Harbiye Nezareti'ndeki Levazım Dairesi'nde görülmemiş yolsuzluklar yaşanmış, daire başkanı ve dairede çalışan genç subaylar, orduya erzak, mühimmat, silah ve teçhizat sağlayan kişilerle anlaşarak yaptıkları yolsuzluklardan dolayı aşırı zengin duruma gelmişlerdir. Türklerin birkaç uçaktan oluşan hava kuvvetlerinde çok sayıda subay bulunduğunu belirten Townshend, genellikle bu subayların, Suriye ve Irak gibi korkunç cephelere gitmeyen zengin işadamları çocukları olduklarını, bu durumun Mondros'tan kalkan İngiliz uçaklarının şehre mütemadiyen taarruz yaptıkları sırada İstanbul basını tarafından da bir skandal olarak değerlendirildiğini kaydetmektedir.⁵³

Yaklaşık iki sene kaldığı İstanbul'daki esirlik günlerinde Türklerin içinde bulunduğu politik ve ekonomik durumla ilgili yukarıdaki bilgileri veren Townshend'den başka, Sandes de Yozgat'taki esirlik günlerinde gözlemlerinden, rüşvet ve yolsuzluğun, şüphe ve terörün dönemin Türkiye'sini yönettiğini belirtmektedir.⁵⁴ İstanbul'da esirlikte bulunan Mousley de, En-

⁴⁴ Townshend, *My Campaign*, 2: 253.

⁴⁵ Townshend, *My Campaign*, 2: 253.

⁴⁶ Townshend, *My Campaign*, 2: 253, 261-262.

⁴⁷ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 444.

⁴⁸ Bishop, *A Kut Prisoner*, 94.

⁴⁹ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 208.

⁵⁰ Townshend, *My Campaign*, 2: 267.

⁵¹ Townshend, *My Campaign*, 2: 265-266.

⁵² Townshend, *My Campaign*, 2: 266.

⁵³ Townshend, *My Campaign*, 2: 271-272.

⁵⁴ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 425-426.

1178 | Elnura Azizova. Karşıtların Birliği: Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş ...

ver Paşa başta olmak üzere siyasetçilerin yolsuzluk girdabına düştüklerinden, rüşvet ve yolsuzluk bakımından Türkiye'nin Rusya dahil, Avrupa'nın bütün ülkelerinin önüne geçtiğinden bahsetmektedir.⁵⁵

Esirlerin kayıtlarına göre Türkiye, iletişimden ulaşım, savaş araç gereçlerinden pek çok modern yaşam standartlarına kadar Batıya, büyük ölçüde Alman yapımı teknolojiye bağımlı durumdadır. Bu bağlamda Townshend, Pozantı'dan İstanbul'a kadarki demiryolu hattı üzerindeki tekerlekli vasıtaların büyük bir kısmının üzerinde "Brüssels" işareti olduğunu, lokomotiflerin, motorların, kömürü besleyenlerin ve muhafızların da Alman olduğunu kaydetmektedir.⁵⁶ Sandes Irak'ta İngiliz ordularının eline geçen büyük miktarda demiryolu malzemelerinin Alman yapımı olduğundan bahsetmekte,⁵⁷ Berlin-İstanbul-Bağdat-Basra demiryolunu Almanların hayali olarak isimlendirmektedir.⁵⁸

Bishop, İngiliz esirlerin Bağdat'ta bindirildikleri yüksek kaliteli trenden ve demiryoluyla ilgili herşeyin Almanlar tarafından yapılarak savaş öncesinde tamamlandığından, Kütü'l-Amâre'den Halep'e yolculuğu sırasında Alman teknolojiyle yapıldığını tahmin ettiği yollardan, Cerablus yakınlarında rastladıkları, doğu istikametine götürülen bir tren dolusu Alman yapımı kamyonetten, Tarsus'tan itibaren yolculuklarına Almanlar tarafından yönetilen Alman yapımı kamyonetlerle devam ettiklerinden ve burada Almanların kamyonetlerin tamiri için baş karargâh oluşturduklarından bahsetmektedir.⁵⁹ Barber, Bağdat'tayken Almanya'dan kırk kamyonet geldiğini ve Osmanlı ordusunun Ruslara karşı savaşta kullanması ("Ayı'yı geri püskürtmek") için gönderildiğini kaydetmektedir.⁶⁰

Ulaşım teknolojisinin yanı sıra iletişim araçlarında da İngiliz esirlerin dikkatini Osmanlı'daki Alman telsiz istasyonları çekmektedir. Bishop, gerek Kastamonu'ya, gerekse kaçmayı başardığı Kastamonu esir kampından Karadeniz'e kadarki yol üzerinde rastladığı birkaç Alman telsiz istasyonundan bahsetmektedir.⁶¹ Osmanlı'nın I. Dünya Savaşında kullandığı modern savaş araç-gereçleri açısından da Almanya'ya bağımlı olduğunu öne çıkaran İngiliz esirler, Kütü'l-Amâre kuşatması zamanı Osmanlı ordusunun kullandığı savaş uçağının "Fritz" kod adıyla adlandırdıkları pilotunun Alman olduğunu ileri sürmektedirler.⁶² Halep yolu üzerindeyken Sandes, Resüleyn'a varmadan kısa süre önce rastladıkları Türk birliklerinin Alman yapımı son model çeşitli silahlarla donatıldığını,⁶³ yine Rasüleyn yakınlarında bir tren istasyonunda Alman yapımı büyük silahların yüklendiği çok sayıda kamyon gördüğünü, oradaki Alman ve Avusturyalılardan edindiği bilgilere göre, bu silahların daha da fazlasının Türkiye'ye gönderilmek üzere yola çıktığını haber vermektedir.⁶⁴

İngiliz esirler, Türklerin modern teknoloji bakımından geri kalmışlığı hususuna, çeşitli konularla ilgili olarak da değinmektedirler. Sandes, Kütü'l-Amâre'ye varmadan önce Amara'da Fırat nehri üzerindeki köprünün, kalitesiz, güvenilir olmayan, çürümüş malzemeden yapıldığı için "Türklerce yönetilen bir bölgeye yakıştığını" kaydetmektedir.⁶⁵ Kastamonu'daki esir kampından kaçma planı hazırlayan Bishop, bulabildikleri en iyi haritanın Alman yapımı bir harita olduğunu,⁶⁶ İstanbul'daki esirlik günlerinde göz tedavisi olan Mousley,

⁵⁵ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 352-353.

⁵⁶ Townshend, *My Campaign*, 2: 257.

⁵⁷ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 4.

⁵⁸ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 351.

⁵⁹ Bishop, *A Kut Prisoner*, 44-45, 67, 70-72.

⁶⁰ Barber, *Besieged in Kut and After*, 326-327.

⁶¹ Bishop, *A Kut Prisoner*, 63, 175, 191.

⁶² Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 189-190; Bishop, *A Kut Prisoner*, 23-24; Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 62.

⁶³ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 331.

⁶⁴ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 346-347.

⁶⁵ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 23.

⁶⁶ Bishop, *A Kut Prisoner*, 107.

Alman doktorlar bulunduğu halde Türk doktorlara tedavi olmayı doğru bulmadığını kaydetmektedir.⁶⁷

İngiliz esirler günlüklerinde, Türklerin gerek kendi askerlerinin, gerekse de esirlerin yiyecek ve ilaç gibi önemli ihtiyaçlarının karşılanmasında da sıkıntı yaşadıklarını aktarmaktadırlar. Sandes, Musul hastanesindeki İngiliz esirler için İngiliz doktorun istediği ilaç ve tıbbî gereçlerin bulunmamasına “Türkiye Türkiye’dir, İngiltere İngiltere. Daha fazlasını bekleyemezsin” şeklinde açıklama getirildiğini kaydetmektedir.⁶⁸ Türklerin, genel olarak kendi ordularının, özellikle ise İngiliz esirlerin yiyecek ihtiyacını karşılayamadığı hususu, İngiliz esirlerin günlüklerinde üzerinde durdukları bir diğer konudur.⁶⁹

Esirler, Osmanlı’nın günlük yaşam standartları bakımından da Avrupa’nın çok gerisinde kaldığını vurgulamaktadırlar. Bishop, Kastamonu’daki esirlik günlerinde kentin yalnız Ramazan’da camilerin minarelerinde yanan ışıkları dışında, herhangi sokak lambalarının bulunmadığını, çok az evde ise fahiş fiyata olan kerosin lambalarının kullanıldığını yazmaktadır.⁷⁰ Türkiye’nin teknoloji bakımından Avrupa’dan hangi oranda geri kaldığını göstermesi açısından Bishop’un İngiliz okurların dikkatine sunmak için yazma ihtiyacı duyduğu bir olay dikkat çekicidir. Bishop’un da aralarında bulunduğu İngiliz esirlerden biri, Kastamonu’dayken gözlem istasyonundaki eski silahtan atılan merminin çıkardığı yangının söndürülmesi zamanı itfaiye ekibinden beş-altı kişinin omuzunda taşıdığı el pompasının ilkelliğine gülmekten kendini alamayınca, bu davranışı kendisi için aşağılayıcı bulan Türk yetkilisince iki haftalık ev hapsiyle cezalandırılmıştır.⁷¹

İngiliz esirler, Türklerle Almanlar arasındaki ittifakın I. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru iyice gerildiğini kaydetmektedir. Mousley’in verdiği bilgilere göre, özellikle 1918 yılı yazından itibaren geri çekilen Almanlar, Türk hükûmeti tarafından eleştirilmekte ve kendilerine saldırmaktaydı.⁷² Benzer bilgiler Townshend tarafından da kaydedilmekte, 1918 senesi sonbaharında Osmanlı’da hükûmet mensupları hariç, Türklerin tamamının açıkça Almanlar aleyhinde konuştukları, hatta Enver Paşa’nın bile Almanlar hakkındaki fikrinin değiştiği ifade edilmektedir.⁷³ Mousley, 31 Ekim 1918 tarihine ait kaydında artık Alman ordularının Anadolu ve Suriye’den İstanbul’a akın ettiği dönemde Türklerle Almanlar arasında çatışmalar başladığını, Arapların da İslam karşıtı Almanlara saldırdıklarını kaydetmektedir.⁷⁴ General Townshend, 15 Kasım 1918 tarihinde Hindistan’daki Devlet Sekreterliği’ne yazdığı mektupta Enver ve Talat Paşa’ların yönetimindeki İttihad ve Terakki Partisi’nin “Alman altını vasıtasıyla” alınmış olduğunu ifade etmekle, I. Dünya Savaşı’nda Türklerin içinde buldukları politik duruma dair düşüncelerini özetlemektedir.⁷⁵

İngiliz esirler Kütü’l-Amâre kuşatması sırasında karşılaştıkları Türk askerlerin fizikî özellikleri hakkında Alman askerlere kıyasla daha detaylı bilgi vermekte ve Osmanlı ordusunun bel kemiğini oluşturan Anadolu Türklerini, yapı itibarıyla genellikle iri görünümlü, soğukkanlı, dayanıklı olarak görmektedirler. Kendisi bir askerî doktor olan Barber, Kütü’l-Amâre kuşatması sırasında karşılaştıkları Türklerin genelde iri yapılı, sağlam vücutlu, yakışıklı, mavi gözlü ve kızıl sakallı, kuvvetli, soğukkanlı ve metin olduklarını, çok sayıda düşman öldürdüklerini, yaralandıklarında ise çabucak iyileştiklerini ve cerrahî müdahaleye kolayca karşılık verdiklerini kaydetmektedirler.⁷⁶

⁶⁷ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 298, 300-301.

⁶⁸ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 312-313.

⁶⁹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 262-263, 269-270; Barber, *Besieged in Kut and After*, 247-249; Bishop, *A Kut Prisoner*, 34-35.

⁷⁰ Bishop, *A Kut Prisoner*, 81.

⁷¹ Bishop, *A Kut Prisoner*, 82-83.

⁷² Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 355.

⁷³ Townshend, *My Campaign*, 2: 274.

⁷⁴ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 366.

⁷⁵ Townshend, *My Campaign*, 2: 291.

⁷⁶ Barber, *Besieged in Kut and After*, 128-129, 242-243.

1180 | Elnura Azizova. Karşıtların Birliği: Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş ...

Kütü'l-Amâre'deki Osmanlı ordusunun bel kemiğini oluşturan Anadolu Türklerinin dayanıklılığı ve cesaretiyle dünyaca ünlü olduğunu kaydeden Sandes⁷⁷, Türklerin kuşatma sırasındaki taarruzları sonrası savaş meydanında açlık ve susuzluğa terk edilmiş yaralı askerlerden İngilizlerin kendi bölgelerine getirerek tedavi ettiklerinin de iyi, güçlü, dayanıklı kişiler olduklarını, doğru yönlendirildikleri takdirde birinci kalite piyade olabileceklerini yazmaktadır.⁷⁸

Barber gibi Sandes de, giyecek ve yiyecek açısından Türklerin İngilizlerle kıyaslanamayacak kadar azla yetinebildiklerini vurgulamaktadır. Sandes'e göre, kuşatma zamanı Türkleri İngilizlerden avantajlı konuma getiren en önemli özellik, Türklerin aşırı derecede dayanıklı olmaları, Avrupalı askerleri çaresizliğe düşürecek kadar az tayınla başarı kazanabilmeleri, demir gibi sert birkaç bisküvi, bir avuç hurma ve bazen çok az miktarda etin, kendilerini formda tutmaya, hatta şişmanlatmaya yetmesidir.⁷⁹

Türklerin mizaçlarıyla ilgili yazarların kaydettikleri, onların ilk bakışta gözüktüğü kadar sakin ve uysal olmadıkları yönündedir. Barber'in ifadelerine göre, yumuşak huylu, eğitimsiz Anadolu köylüsü gibi gözükten Türkler, gerçek anlamda kızdırıldığında çok kaba insanlara dönüşebilirler.⁸⁰ Benzer bir şekilde Mousley de, Türklerin ilginç araştırma konusu olduğunu, zira onların tercihlerinin ve davranışlarının çocuksu olduğunu, küçük çocuk gibi ufak şeylere darıldıklarını, yine küçük şeylere çocukcasına teşekkür ettiklerini kaydetmekte, onların bu potansiyelinin, askerî ve pratik alandaki gücünün iyi yönetilmesi gerektiğini, Almanların bunu yapacak en son insanlar olduğunu, bunu yalnız İngilizlerin yapabileceğini ve eğer yapılırsa kısa süre sonra Türkiye'nin yaşanabilir bir yere dönüşebileceğini de eklemektedir.⁸¹

3. KÜLTÜR, AHLAKİ ÖZELLİKLER VE EĞİTİM DURUMU BAKIMINDAN TÜRKLER VE ALMANLAR

Savaş gibi sıradışı zamanda yazılan günlüklerde, düşman askerlerin gerek kuşatma sırasında, gerekse esirlik döneminde sergiledikleri ahlakî özelliklerin zaman zaman abartılı ve duygusal dille aktarıldığı söylenebilir. Hatıralarda Türklerin ahlakî özellikleriyle ilgili konuların büyük bir kısmı, Kütü'l-Amâre zaferinin ardından Türklerin İngiliz askerlerin can ve mal varlıklarına karşı yaklaşımı bağlamında ele alınmaktadır. Yazarlar, konuyla ilgili çoğu zaman Doğu-Batı karşılaştırması bağlamında Batılı okurlara Avrupalı İngiliz askerinin gözüyle Asyalı Osmanlı askerini tasvir etmektedirler.

Hatıraların genelinde Kütü'l-Amâre zaferinin ardından Türk askerlerin İngiliz esirlere karşı yaptığı büyük veya küçük çaplı yağma konusu üzerinde durulmaktadır. Mousley, Osmanlı ordusunun Kütü'l-Amâre'ye girişiyle, sokaktakinden hastanedekine, askerinden generaline kadar İngiliz askerlerinin büyük bir yağmayla karşı karşıya kaldıklarını detaylı şekilde anlatmakta,⁸² esirlerin götürüldüğü güzergah üzerinde karşılaştıkları Türk askerlerince yağmanın devam ettiğini eklemektedir.⁸³

Osmanlı ordusunun Kütü'l-Amâre'ye girişinin ardından yapılan yağmanın boyutlarıyla ilgili Mousley'den nakledilen kayıtlar bir tarafa bırakılırsa, hatıralarda Kütü'l-Amâre'nin ele geçirilmesinin ardından İngilizlere karşı yapılan yağma olayıyla ilgili abartılı ifadelerle rastlanmamaktadır. Bishop, Kütü'l-Amâre'nin Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmesi sırasında İngiliz subaylardan toplanarak İstanbul'da sergilenen kılıçlar dışında herhangi bir yağmadan bahsetmemekle birlikte, Kütü'l-Amâre'den ayrıldıkları ilk gün güzergah üzerinde Türk

⁷⁷ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 264.

⁷⁸ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 162.

⁷⁹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 183-184, 263-263.

⁸⁰ Barber, *Besieged in Kut and After*, 242-243.

⁸¹ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 215-216.

⁸² Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 155-157.

⁸³ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 172.

askerleri tarafından değerli eşyalarının çalındığını, Türk subayların bunu engelleyemediklerini kaydetmektedir.⁸⁴ Bazı yazarlar ise Türk askerlerin içinde buldukları giysi ve donanım sıkıntısının yağmayı haklı çıkaracak boyutlarda olduğunu, hatta içinde bulunduğu mahrumiyet durumuyla kıyaslamada daha az oranda yağmaladıklarını, bazı Türk askerlerince münferit olarak yapılan yağma olaylarının subaylarca disiplin cezasına çarptırıldığını kaydetmektedirler. Barber, Kütü'l-Amâre'nin düşmesinin ardından Cenevre Sözleşmeleri bağlamında bir savaş esiri olarak kendilerini nasıl bir akıbetin beklediğini düşünürken, sahihsiz bıraktığı eşyalarının, kenti ele geçiren Türklerce yağmalandığını, hastanede bile hastaların battaniye, bot, dolak vs. kullanılabilir eşyalarının alındığını hayretler içinde seyrettiğini anlatmaktadır. Fakat, aynı yazar, üniformaları her yönden yıpranmış ve yamanmış, çizmeleri tamir umudunu yitirmiş durumda olan Türk askerlerin, aslında yağma etmemeleri için herhangi bir neden olmadığını söylemektedir. Türk askerlerin bunu vahşicesine yapmamalarına rağmen kendilerini durdurmadığını, yalnızca Türk subayları tarafından alıkonulabildiklerini ifade etmektedir.⁸⁵ Kütü'l-Amâre'ye giren Osmanlı ordusundaki piyade ve subayların dış görünümünü detaylı şekilde tasvir ettikten sonra Sandes, İngiliz ordusunun yağmalanmasıyla ilgili şu ifadelerle yer vermektedir:

“... Bizim müstahkem mevkillerimize ansızın giren Türk birliklerinin kötü giysilerde ve çok yıpranmış teçizatlı oldukları, karşılaştıkları askerlerimizin ise çok iyi giyinmiş ve donanımlı olmaları gerçeği karşısında, vuku bulan yağma oranı son derece küçüktü. Bu durum, onların takdir edilecek disipline sahip olduğunu gösterir. Askerlerimizin para ve değerli eşyalarını çalmaya yönelik yalnızca birkaç vakaya rastlandı. Çoğu zaman asker, yağmasından haberdar olan subay tarafından acımasızca cezalandırılmakta, bu da Türk askeri üzerinde çok etkili olmaktaydı...”⁸⁶

İngiliz esirler, askerlerin yağma yaptığını gören Türk subayların tepkisinin büyük olduğunu, cezanın, askerin dövülmesinden kurşunlanmasına kadar değiştiğini özellikle vurgulamakta ve Osmanlı ordusunda subayların emri altındakiler konusunda İngiliz meslektaşlarından daha fazla yetki sahibi olduğu karşılaştırmasını yapmaktadırlar.

Türklerin ahlakî özelliklerine yönelik hatıralarda üzerinde durulan en önemli konu ise İngiliz ordusunun Osmanlı topraklarındaki esirlik günlerinde karşılaştıkları muameleyle ilgilidir. Bu hususta da hatıralar arasında farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, genel itibarıyla esirlerin bu süreçte Türklerle ilgili en olumsuz imajın, esirlere karşı itinasızlık ve sorumsuzluk üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı ordusundaki yetkililerin, Kütü'l-Amâre esirlerinin yiyecek, ulaşım, barınak, tedavi vs. gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması hususundaki itinasızlıkları, dikkatsizlikleri ve görevi yerine yetirmedeki gevşeklikleri üzerinde durulur.

Kütü'l-Amâre'nin alınmasının ardından Halil Paşa ve Enver Paşa'nın isminden İngiliz esirlerin unvanına söylenmiş: “Siz Osmanlı Devleti'nin (Türk milletinin) şeref misafirlerisiniz”⁸⁷ şeklindeki ifadelerden, hatırat yazarlarının, ilk başlarda esirlik sürecinde kendilerine karşı yüksek muamele gösterileceği beklentisinde oldukları, fakat beklentilerinin karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Townshend 1916 yılı sonbaharına ait kayıtlarında, Bağdat'tan Anadolu'ya gönderilen hasta İngiliz esirlerin, Osmanlı Devleti'nde gördükleri kötü muamelenin İngiltere'de Lordlar Kamara'sında tartışıldığını belirttikten sonra, Halil Paşa'yı bunlardan ten-

⁸⁴ Bishpoh, *The Secrets of a Kuttite*, 36.

⁸⁵ Barber, *Besieged in Kut and After*, 242-243.

⁸⁶ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 265.

⁸⁷ Townshend, *My Campaign*, 2: 236-237, 256-257; Bishop, *A Kut Prisoner*, 34-35; Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 319.

zih etmekte, Türklerle birlikte Alman kurmay subaylarının sorumlu olduğunu ifade etmektedir.⁸⁸ Mousley, Bağdat'a gönderilen İngiliz askerlerin, daha esirliğin başlarından Türklerin anlaşma zamanı verdikleri sözün aksine, şiddetli şekilde yiyecek sıkıntısıyla karşılaştıklarını aktarmaktadır.⁸⁹

Bishop, Kütü'l-Amâre'de İngilizlerin şartsız teslim olmasına dair anlaşma bağlandığı zaman: "Biz, o zamana kadar Türklerin centilmen gibi savaşçı centilmen gibi davrandığını bildiğimiz için, bize karşı iyi muamele edeceğini düşünüyorduk. Türk generali Halil Paşa da bize karşı şeref misafiri olarak davranılacağını söylemişti. Fakat, bizim o zamana kadar Türklerin verdikleri sözle ilgili fazla tecrübemiz yoktu..." diyerek, esirlik sürecinin ilk başlardaki beklentilerin karşılamadığını belirtmekte, fakat o zaman dahi "Türklerin kendi ordularının ikmal malzemesi ve yiyecek konusunda sıkıntı çektiğini" de sözlerine eklemektedir.⁹⁰

"Hasta esirlere karşı Türk zalimliği", "Türklerin esirleri ihmali" vs. gibi alt başlıklardan da anlaşılacağı gibi, Türklerin İngiliz esirlere karşı kötü muamelesi konusunu en fazla abartan hatırat yazarı olarak Sandes, esaretin ilk senesindeki açlık, soğuk ve hastalıklar nedeniyle Kütü'l-Amâre esirlerinin beşte üçünün mezarlarının Mezopotamya çöllerinde ve Anadolu topraklarında bulunduğunu, bunun nedeninin Türk yetkililerin sorumsuzluğu olduğunu ifade etmekte,⁹¹ ayrıca Türklerin esirlere karşı zalim ve ihmalkâr davranışının örnekleri olarak İngiliz esirlerden çok sayıda ve detaylı vaka nakletmektedir. "Her ne kadar böyle bir vahşeti okumak acı veriyorsa da, birkaç esirin vakasını kendi okuruma sunmayı vazifem olarak gördüm" diyerek I. Dünya Savaşı sırasındaki Türk imajını İngiliz okura sunmayı kendi görevi olarak gören Sandes, görgü tanığı esirlerin kendisine aktardığı vakalar üzerinden, özellikle 1916 yılı sonbaharında Afyonkarahisar'daki hastanede Türk tıp görevlileri tarafından enjekte edilen "konyak renkli sıvı" vasıtasıyla çok sayıda İngiliz esirin kasıtlı olarak katledildiği konusu üzerinde durmaktadır. Bu bilgilerin gerçeklik iddiasının sorumluluğunu kendi üzerine almakla birlikte Sandes, "Ordumuzun insanların Karahisar'daki acısı, itibarı zedelenmiş Türk Devleti'nin en siyah lekelerinden biri olarak kalsın! Şayet insanlarımıza yapılan enjeksiyon gerçekten de konyak idi ise ve onlar bu yüzden öldüler ise, ellerindeki esirlerin böyle helak olmasına izin verdikleri için Türklere yazıklar olsun!"⁹² diyerek özel olarak Türkiye hükûmeti yetkililerini, genel olarak Türkleri, İngiliz esirlere karşı sorumsuz davranmanın ötesinde savaş suçu işlemekle itham etmektedir. Sandes, günlüğünün bir diğer yerinde "Türklerin zalimliği ve ihmalkârlığı" başlığı altında görgü tanığı olduklarını söyleyen esirlerin sözlerine dayanarak Türklerin hasta İngiliz esirlere karşı kötü muamelesinden detaylı şekilde bahsetmekte ve "... Askerlerimizin yaşadıklarıyla ilgili bu birkaç örnek, cesur İngiliz askerlerinin barbar bir halkın elinde çektikleri açılar hakkında fikir vermektedir. Umut edelim ki, insanlarımızın kaderini öğrenince sivil dünya, bu adamlardan intikam alacaktır" şeklindeki ifadeleriyle uygar dünyayı "barbar Türklere" intikam almaya çağırılmaktadır.⁹³ Afyonkarahisar hastanesinde İngilizlerin "konyak renkli" sıvıyla öldürüldüğünden bahseden Sandes'in kayıtlarına benzer şekilde Mousley de, koleraya yakalandığından şüphelenilen İngiliz esirlerin hastanelerde siyah bir serumla kasıtlı olarak öldürüldüğü hakkında dehşetli söylentiler duyduğunu, fakat bunun doğruluğunu onaylayamayacağını, sadece duyduklarını olduğu gibi kaydettiğini belirtmekle ihtiyatlı davranış sergilemektedir.⁹⁴

Hatırat yazarları, Türklerin ihmali sebebiyle zor günler yaşayan esirlerin, Osmanlı topraklarındaki en büyük destekçilerinin yine kendi dindaşları olduğunu okurlarına iletmektedirler. Yazarlara göre, bunlar sırasıyla Osmanlı'nın gayrimüslim tebaası, Amerikan Büyükelçiliği ve hatta Anadolu'daki Alman subaylarıydı.

⁸⁸ Townshend, *My Campaign*, 2: 262-263.

⁸⁹ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 157-158.

⁹⁰ Bishop, *A Kut Prisoner*, 34-35.

⁹¹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 450-451.

⁹² Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 370-373.

⁹³ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 358-359.

⁹⁴ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 284-285.

Kütü'l-Amâre'nin alınmasının ardından İngiliz esirlerin götürüldükleri Bağdat'ın gayrimüslim tebaası hakkında detaylı bilgi veren Barber, içlerinde çok sayıda Arab'ın da bulunduğu Hıristiyanların kendilerini büyük sempatiyle karşıladıklarını, İngilizlerin Bağdat'ı ele geçirememesine çok üzüldüklerine, fakat umutlarını kaybetmediklerine dair sözlerini kaydettikten sonra, esirlerin kısa sürede kentin İngilizler tarafından alınacağını söyleyerek Hıristiyan halkı teselli ettiğini de eklemektedir. Bağdat'ın Hıristiyan halkının esirlere gösterdiği iyi muamelenin, onları kötü durumda bırakacağından endişelenen Barber, kendilerinden sorumlu yaşlı Arab'ın da bir Hıristiyan olması hasebiyle müsamahakâr davrandığını kaydetmektedir.⁹⁵ Barber gibi Sandes de, Bağdat'ta bulunduğu sırada özellikle Keldani ve Ermeniler başta olmak üzere Hıristiyan halkın, İngilizlerin Türkler üzerindeki zaferine dair beklentilerinden bahsetmekte, hasta esirlerin acılarını dindirmek, sağlıklı olanlara olabildiğince yardımcı olmak için ellerinden geleni yaptıklarını kaydetmekte, Hıristiyan mahallesinde bir eve yerleştirilmiş hasta İngiliz subaylara Bağdat Hıristiyanları tarafından çok iyi davranıldığından, askerlere yiyecek ve para yardımı başta olmak üzere her türlü destek verildiğinden övgüyle bahsetmektedir.⁹⁶

Hatıralarda, görev sorumluluğu ve insancıl yönleri açısından Türklerin en çok karşılaştıkları toplum, Almanlardır. İngiliz esirler, bir Avrupalı olarak Almanların her zaman kendilerine karşı Türklerden daha kibar davrandıklarından bahsedilmektedirler. "Türklerde mi, Almanlarda mı esir olmak?" sorusunun cevabı yazarlara göre değişmektedir. Yazarlar, I. Dünya Savaşı'nda Türklerin müttefiki olan Almanların, cephede İngilizlere karşı bir düşman olarak savaşmakla birlikte, Osmanlı topraklarında karşılaştıkları İngiliz esirlere karşı insancıl davrandıklarını kaydetmekte, bunu Doğu'nun barbar halkları arasında Almanların ve İngilizlerin yegane uygar halklar oluşuyla açıklamaktadırlar. Bishop'un kayıtlarına göre, esaret günlerinde Osmanlı topraklarında karşılaştığı her bir Alman subayı kendilerine olabildiğince yardımcı etmiş, bunu yaparken pek çoğu, Almanlarla İngilizlerin bu barbar topraklarda yegane uygar halk olduklarını itiraf etmişlerdir.⁹⁷

Barber, Kütü'l-Amâre'nin alınmasının ardından Halife isimli buharlı vapurla Bağdat'a götürülürken, bir Alman denizcinin kendisine, İngilizlerin esaretine üzüldüklerini, zira onların yalnız onda birinin kurtulabileceğini, esirlerin hayatının zor olacağını söylediğini aktarmaktadır. Alman denizcinin sözlerine göre, İngiltere'ye götürülen Alman esirlerin, aynı zamanda Almanya'ya götürülen İngiliz esirlerin akibetinin iyi olacağı ve tekrar geri dönmesi beklendiği halde, Türklere esir olanların sadece onda birinin geri dönme ihtimali bulunmaktaydı. Barber, iç karartıcı bu sözlerin abartı olduğunu düşünmekle birlikte, Gelibolu'dan geldiği için Türklerin davranışları hakkında daha fazla deneyimi olan bu Alman'ın sözlerin gerçek olabileceğini düşünmüş, daha sonra yaşadıklarını dikkate aldıkta "onun kehanetinin gerçek olacağından korktuğunu" kaydetmiştir.⁹⁸

Türkiye'deki esirlik günlerinde İngilizlerin yaşadıkları sıkıntılardan detaylı şekilde bahseden Sandes, Mezopotamya'da ve diğer bölgelerde karşılaştıkları Almanların esirlere karşı iyi davrandıklarını ve onların içinde buldukları şanssız durumla ilgili kendilerine acıdıklarını bildirdiklerini ifade etmektedir. Sandes, yiyecek ve barınak konusunda sorun çıkarmaları için Almanların Türkleri ikna ederek çaba gösterdiklerine inandığını, zira "Türklerin kendi istediklerini yapmada serbest olmaları, herhangi bir şey yapmayacakları anlamına gelmektedir" diyerek Türklerin İngiliz esirlere karşı az da olsa göstermiş olduğu ilginin asıl sebebinin üzerlerinde Alman baskısı olmasıyla açıklamaktadır.⁹⁹ Sandes, "Hasta esirlere karşı Türk zalimliği", "Türklerin esirleri ihmali" ve "Türklerin zalimliği ve ihmalkârlığı" gibi alt başlıkların hemen öncesinde "Almanların insancılığı" isimli alt başlıkta Osmanlı topraklarındaki

⁹⁵ Barber, *Besieged in Kut and After*, 302-308.

⁹⁶ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 309.

⁹⁷ Bishop, *A Kut Prisoner*, 44.

⁹⁸ Barber, *Besieged in Kut and After*, 258-259.

⁹⁹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 268.

1184 | Elnura Azizova. Karşıtların Birliği: Kûtü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş ...

İngiliz esirlere, Almanların gösterdiği insancıl muamele konusu üzerinde detaylı şekilde durmaktadır. Anadolu'ya nakli zamanı yol üzerinde birçok yerde yiyecek, barınak ve ilaç sıkıntısı yaşayan esirlerin, Almanların yardımı sayesinde hayatta kalabildiğinden bahseden Sandes, çok kötü durumda olan hasta esirlerin, "buna yetkim yoksa da, sorumluluğu üzerime alıyorum" diyen bir Alman subayı tarafından dağda kurulan kendi hastanelerine götürülerek tedavi edildiğini söylemekte ve hiçbir Türkün bu davranışı yapmayacağını da özellikle vurgulamaktadır. Sandes, İngiliz esirlere karşı Almanların yaptıkları iyiliklerle ilgili detaylı bilgiler verme amacını, Türk imajını oluşturan şu cümlelerle özetlemektedir:

"Hasta askerlerimize karşı gösterilen bu davranış örneklerini aktarmakta amacım, daha uygar insanların sıkı denetiminden uzakta kaldıkları zaman, Türklerin insanlığın genel prensiplerini hiçe saymalarını ve mutlak lakaytlıklarını ortaya çıkarmaktır. Bu konu hakkında bir az daha fazla yazmam gerek. Neredeyse her durumda, en katı düşmanımız olan Almanlar, "iyi samiriyeli (the good samaritan)" rolündeydiler. Almanların Avrupa'daki davranışları hakkında okumuşum, fakat Asya'daki Türkiye'de, gözlemlediğimiz kadarıyla, onların davranışları bütünlükte iyiydi, özellikle zor durumda olanlara karşı."¹⁰⁰

Almanlar tarafından İngiliz esirlere gösterilen insancıl muameleyle ilgili Barber ve Sandes'in olumlu ifadelerine rağmen, gerek yukarıdaki yazarların, gerekse diğerlerinin nihayi görüşü, Almanların sanıldığı kadar İngiliz esirlere karşı Türklerden daha iyi muamele göstermediği yönündedir. Türklerle kıyaslamada Almanların esirlere karşı daha insancıl yaklaşımda bulunduğunu en detaylı şekilde anlatan Sandes, çok sayıda İngiliz subayın ailelerinden aldıkları mektupta Almanya'da değil, Türkiye'de esarette buldukları için kendilerini kutladıklarını, zira "Türklerin kendi esirlerine karşı centilmen gibi davrandıklarını" düşündüklerini kaydetmektedir. Aslında Türklerin bir kural olarak esir subaylara karşı centilmen gibi davrandıklarını teslim eden Sandes, sadece 1916 yılı yazında Yozgat'daki ilk günlerinde kendilerine karşı suç işlemiş birisi gibi davrandıklarını, fakat daha sonraki dönemlerde bu durumun düzeldiğini kaydetmektedir.¹⁰¹ 16 Kasım 1918 tarihinde İskenderiye'ye vardıkları zaman Mütarekenin ardından Almanya'dan dönen İngiliz esirlerin açlıktan ölmek üzere olduklarını esefle öğrendiklerini kaydeden Sandes, daha önce, esirlere karşı Almanların Türklerden daha insancıl davrandıklarını düşündüklerini, fakat aslında durumun hiç de düşünüldüğü gibi olmadığını anladıklarını itiraf etmektedir.¹⁰²

Bazı günlük yazarları ise, kendilerine acımalarına ve yakınlık göstermelerine rağmen Almanların, İngiliz esirlerin serbest bırakılmalarının karşısındaki başlıca engel olduğunu düşünmektedirler. Bishop'a göre, şayet İstanbul'daki Alman danışmanları olmasaydı, Türkler kendilerini Hindistan'a şartlı tahliye yapabilirlerdi.¹⁰³ Aynı şekilde Townshend de Almanların rızası olmadığı için kendisini İngiltere'ye gönderemediğine dair Enver Paşa'nın sözlerini aktarmaktadır.¹⁰⁴ Mousley de kendilerine yakınlık göstermelerine rağmen, esirlikten kaçmalarına en son mücadele edecek şahısların yine Almanlar olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵

Hatırat yazarlarının, İngiliz esirlere karşı davranışlarında iyi ve kötü yönlerini Almanlarla karşılaştırdıkları Türkler hakkında kendi okurlarına sundukları imajın, Sandes'in şu sözlerinde özetlendiği söylenebilir:

"... Geldiğim sonuç budur ki, Türklerin subaylara karşı gösterdikleri tam ihmalkârlık – kötü muamele demeyeceğim – kötü niyet değil, fakat tam bir lakaytlık, göreve karşı sorumlusuzluk ve beceriksizlik olarak görülebilir. Bizi esir alanlar bize karşı zalim, hatta düşmanca bile davranmıyorlardı, fakat çoğu durumda bizi yalnız bırakıyor, Almanların mevcudiyeti veya daha üst rütbeli birisinin cezalandırma korkusu olmadığı çoğu zamanlarda ise tüm yar-

¹⁰⁰ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 354-356.

¹⁰¹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 399-400.

¹⁰² Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 450-451.

¹⁰³ Bishop, *A Kut Prisoner*, 39.

¹⁰⁴ Townshend, *My Campaign*, 2: 267.

¹⁰⁵ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 316-317.

dım başvurularımızı yok sayıyorlardı. Türkler Avrupalı değiller, bu yüzden İstanbul'un nüfuzundan dışarıda kaldıkları zaman Asyalı karakterleri kendini belli ediyor. Onlar yarın ne olacağını umursamıyor ve diğer bir güne kaydırmakla görevlerinin başka birisi tarafından yapılacağını düşünüyorlar. Daha uygar ırklarda görülen dinmek bilmeyen enerji Türklerde yoktur. Onlar yalnızca rahatlığı ve ağır uyusukluğun getirdiği sakin bir yaşamı önemsiyorlar..."¹⁰⁶

Fakat, Sandes, esirlere karşı zalim veya düşmanca davranmamayı Türklerin genel karakterik özellikleri olarak göstermemekte, İngiliz esirlerden farklı olarak Rus esirlere karşı muamelelerinde Türklerin acımasızlık sergilediklerini de kaydetmektedir. 1916 Ekim'inde Sivas'ta gördüğü Rus esirlerine karşı Türklerin daha acımasızca davrandıklarını, sürekli onları tekme dayakla dövdüklerini aktaran Sandes, bunun nedenlerinden birinin İngilizlerle Türkler arasında tarihi bir düşmanlık bulunmamasına rağmen, Türklerin Ruslara karşı duydukları şiddetli düşmanlığa bağlamaktadır. Ayrıca İngilizlerle Rusların karakterik yapılarının da bunda etkili olduğunu söyleyen Sandes'e göre, İngiliz esirler, sonuçları ne olursa olsun, kendilerine karşı kötü müameleyle aynı şekilde karşılık veren karakterde oldukları halde, donuk ve mütehammil Ruslar, bir esir olarak gördükleri müameleyle uysalca boyun eğmektedirler.¹⁰⁷

Türk imajının oluşturulmasıyla ilgili kaynakların vurguladığı bir diğer husus, Türklerin eğitim durumudur. Hatırat yazarları genel olarak Osmanlı'da gayrimüslimlerin eğitim düzeyinin daha yüksek olduğunu belirtmektedirler. Arap nüfuzun çoğunlukta olduğu bölgelerde Fransızca ve İngilizce gibi yabancı dilleri de bilen gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha ileri düzeyde olduklarını belirten yazarlar,¹⁰⁸ Türklerin oturdukları bölgelerde de eğitim durumlarının Ermeni, Rum ve Yahudilerden geride oldukları kanaatini paylaşmaktadırlar. Sandes, Ermenilerin Türklerden daha eğitilmiş olmalarını, "katliamlarının" nedenlerinden biri olarak görmekte,¹⁰⁹ Mousley, Ermenilerle birlikte Rumları, Türkiye'nin beyni ve finansı adlandırarak¹¹⁰ Türkleri bu alanların dışında tutmaktadır. Sandes, Türklerin eğitimsizlik durumunu Asyalı olmalarıyla ilişkilendirmekte, bu yüzden hatta "savaş esiri" ve "köle" arasındaki ayrımı anlamadıklarını ifade etmektedir.¹¹¹ Aynı şekilde bazı yazarlar, Türklerin eğitimsiz olmaları sebebiyle onlar için zaman algısının önem taşımadığının, belirtilmiş veya vaat edilmiş tarih konusunda çok gevşek davrandıklarını kaydetmektedirler.¹¹² Özellikle Sandes "uygarlaşmamış Türkiye'nin gerçek Türkleri için zaman ve mekan algısının her hangi bir şey ifade etmediği" şeklindeki ifadelerle bunu Türklerin genel karakterik özelliği olarak sunmaktadır.¹¹³ İngiliz esirler, eğitimsiz halk kitlelerini hijyen bakımından da eleştirmektedirler. Bishop'a göre dış görünüşü iyi olsa da Türk evlerinde haşereler bulunduğunu, Kastamonu'dayken buna tanıklık ettiği, Avusturyalı bir kadının yalnız kendi evinde haşere bulunmadığına dair sözlerinden bununun Türk evlerinin genel özelliği olduğunu¹¹⁴ bildirmektedir. Aynı şekilde Sandes de Afyonkarahisar'dayken aktardığı bir kayıtında, Türkiye'de neredeyse böceksiz ev bulunmadığını, tedbir almalarına rağmen böceklerden kurtulamadığını ifade etmekle birlikte,¹¹⁵ zaman zaman haşere bulunmayan evlere rastladıklarını da eklemektedir.¹¹⁶

Türklerin içinde bulunduğu politik ve ekonomik durumla ilgili kısımda detaylı şekilde bahsedildiği gibi, hatırat yazarları Türklerin genel olarak eğitim yetersizliği sebebiyle Batı'ya, özellikle Almanya'ya bağımlı durumda olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar. Bu genel tutuma

¹⁰⁶ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 319-320.

¹⁰⁷ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 420-421.

¹⁰⁸ Barber, *Besieged in Kut and After*, 302-304.

¹⁰⁹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 325.

¹¹⁰ Mousley, *The Secrets of a Kuttite*, 215-216.

¹¹¹ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 319-320.

¹¹² Barber, *Besieged in Kut and After*, 333-334.

¹¹³ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 301, 329.

¹¹⁴ Bishop, *A Kut Prisoner*, 80-81.

¹¹⁵ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 441.

¹¹⁶ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 391.

1186 | Elnura Azizova. Karşıtların Birliği: Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş ...

rağmen İngiliz esirler, karşılaştıkları ordu üyesi general ve subayların, doktor, tercüman vs. alanda çalışan Türklerin yüksek eğitim durumu hakkında olumlu ifadeler de kullanılmaktadır. Yazarlar, Türklerin övgüye değer eğitim durumlarında Batı eğitimi almış olmalarının önemini de vurgulamaktadırlar.

Bu bağlamda İngiliz esirlerin eğitilmiş ve eğitim düzeyine uygun olarak kibar bir Türk örneği gibi en fazla üzerinde durdukları şahıs, Kütü'l-Amâre kahramanı Halil Paşa'dır. General Townshend, 10 Mart 1916 tarihinde Halil Paşa'nın kendisine gönderdiği ve teslim olmasını istediği Fransızca mektup metnine yer vererek, onun düşman komutana karşı saygılı ve ince usul ve ifade tarzı kullanmasından,¹¹⁷ İngilizlerin yaklaşık beş aylık savunma gücünü takdir ettiğinden,¹¹⁸ esir alındıktan sonra tabancasını ve kılıcını teslim ettiği Halil Paşa'nın "bunlar şimdiye kadar sizindi, bundan sonra da öyle kalacak" diyerek iade etmesinden,¹¹⁹ hatta Townshend'in sevimli köpeği Spot'un İngiltere'ye ulaştırılmasına dair ricasını yerine getirmesinden¹²⁰ övgüyle bahsetmektedir. Aynı şekilde Barber de, Halil Paşa'yla ilgili gözlemlerini genç, orta boylu, yakışıklı, bakımlı, saygı uyandıran, kendine güvenli ve azimli birisi olarak tasvir etmekte, verdiği kısa emirlerin askerler tarafından derhal yerine getirildiğini kaydetmektedir.¹²¹ Türk imajıyla ilgili olumsuz yaklaşımı ön planda olan Sandes de, Fransızca mükemmel konuşan, zeki, her şeyiyle tam bir asker olan, iyi eğitim görmüş, cesur, kibar Halil Paşa'nın en iyi modern Türk örneğini oluşturduğunu kaydetmekte, kendisinin Bağdat'tayken İngiliz subaylara her konuda destek olunmasını emrettiğini eklemektedir.¹²²

Hatıralarda Halil Paşa dışındaki eğitilmiş Türk subaylarıyla ilgili az sayıda da olsa olumlu ifadeler rastlanmaktadır.¹²³ Bishop, Türk subaylarının çok iyi aksanla Fransızca konuştuğunu kaydetmekte,¹²⁴ Sandes Kütü'l-Amâre'nin alınmasının bir gün öncesinde Halil Paşa'nın Townshend'e gönderdiği mektubu getiren Haydar Bey isimli subayın, Washington'daki Türk Büyükelçisinin oğlu olarak sekiz senesini ABD'de geçirdiğini, eğitilmiş Türklerin çoğu gibi güçlü Amerikan aksanıyla çok iyi İngilizce konuştuğunu¹²⁵ aktarmaktadır.

Ordu üyeleri dışında bazı Türk doktorlarla ilgili tasvirler de, eğitilmiş Türk imajına yönelik hatıralarda rastlanan az sayıdaki örneklerdendir. Barber Bağdat'ta hastanede İngiliz meslektaşlarıyla birlikte çalışan Türk askerî doktorlardan övgüyle bahsetmekte, onların savaştan şikayet ettiklerini, mesleklerinin insancıl doğası gereği ortak zeminde buluşmanın öneminden söz ettiklerini anlatmaktadır.¹²⁶ Barber, Bağdat'ta hastanede tanıştığı ve "zeki Türk" (intelligent Turk) olarak adlandırdığı Kenan (Kanin) Bey'in Paris'te tıp eğitimi aldığını kaydetmekte, o zamana kadar gördüğü cerrahların en iyilerinden biri olduğuna dair sözleriyle kendisini övmekte,¹²⁷ esirlerin değişimi sırasında da kendisinin Türk doktorlarla içtenlikle el sıkıştığını ve olumlu duygularla ayrıldıklarını kaydetmektedir.¹²⁸

¹¹⁷ Townshend, *My Campaign*, 2: 158-159.

¹¹⁸ Townshend, *My Campaign*, 2: 237.

¹¹⁹ Townshend, *My Campaign*, 2: 236-237.

¹²⁰ Townshend, *My Campaign*, 2: 245.

¹²¹ Barber, *Besieged in Kut and After*, 247-249.

¹²² Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 249-250, 309.

¹²³ Hüseyin Düzgün – Ertan Erol, "Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası Esir Alınan İngiliz Subayların Hatıralarında Esaret Günleri ve Anadolu'daki Esir Kampları", *Unutulan Zafer: Kutü'l-Amâre, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu* (İstanbul, 8 Mart 2016). Ed. Hasan Hoşoğlu. İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2016), 415-416.

¹²⁴ Bishop, *A Kut Prisoner*, 85.

¹²⁵ Sandes, *In Kut and Captivity with the Sixth Indian Division*, 250.

¹²⁶ Barber, *Besieged in Kut and After*, 244-245.

¹²⁷ Barber, *Besieged in Kut and After*, 317.

¹²⁸ Barber, *Besieged in Kut and After*, 336-337.

SONUÇ

İngiliz esirlerin hatıralarında Türk ve Alman imajının üzerine kurgulandığı iki önemli husus, Doğulu ve Batılı olmalarıdır. Özellikle Doğulu olmanın getirdiği, ekonomik ve politik alanda geri kalmışlık, Türkleri genel olarak Batı'ya, özel olarak ise Almanya'ya bağımlı duruma düşürmüştür. Türk imajıyla ilgili yazarların dikkat çektiği husus, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin askerî, politik, ekonomik ve teknolojik alanda Almanya'ya bağımlı bulunmasıdır. Yazarlara göre, Kütü'l-Amâre örneğinde görüldüğü gibi, İngilizler üzerinde gerçek zafer kazanan Türk ordusu değil, Avrupa'nın büyük strateji uzmanı General von der Goltz başta olmak üzere Almanya desteğidir. Hatıratlarda, Kütü'l-Amâre'nin alınmasında Alman generalin dışında, kötü hava koşullarına ve Fırat'ın sel sularına da pay ayrılırken, Halil Paşa'nın kısmî katkısı dışında Kütü'l-Amâre zaferinde Türk ordusunun başarısını görmezden gelmektedir. Türklerin askerî özelliklerine yönelik değerlendirmelerde, siper ve savunma tekniklerini iyi bilen, fakat taarruz konusunda başarısız bir ordu imajı ön plandadır.

Türklerin içinde buldukları ekonomik ve politik durumla ilgili çok vahim bir tablo çizen hatırat sahipleri, yönetimin her aşamasında yolsuzluk ve rüşvetin hakim olduğunun altını çizmektedirler. Türkler, ülkenin ekonomisine tamamen hakim olan Almanya'ya olan borcunu ödeyemez durumdadır. Sadece sıradan halk değil, ordu da temel ihtiyaçların giderilmesi konusunda büyük zorluklar yaşamaktadır. Buna karşılık, Almanların Osmanlı Devleti'ni Alman İmparatorluğunun mülküne çevirmek istediği, bu sebeple yüzlerce milyar borç verdikleri Türkleri askerî ve ekonomik alanda olduğu gibi politik alanda da etki altına aldıkları kaydedilmektedir.

Türklerin fiziksel özelliklerini iri görünümlü, soğukkanlı, dayanıklı, metin, güçlü, sağlam vücutlu olarak niteleyen hatırat yazarları, ayrıca kendilerinin ilk görünüşte olduğu gibi sakın ve uysal olmadıklarını, kızdırıldıklarında gerçekten kaba bir insana dönüştüklerini de söylemektedirler. Türklerin mizacıyla ilgili çizilen imaja göre, onlar çocuksu ruhta olup, küçük şeylere sevinebilmekte, aynı şekilde ufak şeylere de darılabilmektedirler. Türklerin kullanılmaya hazır bu güçlerinin İngilizler tarafından iyi değerlendirilmesi gerektiğini belirten yazarlar, Almanların Türkleri yönetmesine izin verilmemesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Türklerin ve Almanların ahlakî özellikleri, İngiliz esirlerin en fazla üzerinde durduğu konulardandır. Esirlerin mal ve can varlığıyla ilgili tutumları bağlamında değerlendirilen Türkler, çoğu zaman uygar dünyanın savaş esirlerine karşı uygulamalarından çok geri kalmakta, esirlere karşı kötü muameleleriyle onları bir bakıma "köle" olarak görmektedirler. Zalim veya acımasız olmaktan ziyade ihmalkâr ve dikkatsiz olarak değerlendirilen Türkler, görev sorumluluğu ve çalışkanlık gibi meziyetlere sahip Avrupalılardan farklı olan bu özelliklerini de Doğulu kimliklerine borçludurlar. Türklerin görev sorumluluğu ve insancıl yönleriyle ilgili ahlakî özellikleri, Almanların esirlere karşı gösterdikleri uygar ve insancıl davranışlarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Esirler, bir Avrupalı olarak Almanların, her zaman kendilerine karşı Türklerden daha kibar davrandıklarını kaydetmektedirler. Yazarlar, cephede İngilizlere karşı düşman olarak savaşmakla birlikte Almanların, Osmanlı topraklarında karşılaştıkları zaman "Doğu'nun barbar halkları arasında yegane uygar halk"ı olarak kendilerine karşı insancasına yaklaştıklarını, hatta Türkleri daha iyi tanıdıkları için kendilerine acıdıklarını ve tavsiyelerde bulduklarını belirtmekte, bunun başlıca nedenini Türklerin Asyalı, Almanların Avrupalı olmalarıyla ilişkilendirmektedirler.

Türklerin eğitim durumuyla ilgili yazarların genel kanaati olumsuzdur. Ermeniler ve Rumlar, Osmanlı'nın beyinleri ve finans kaynakları olarak görülmektedir. Türkler, kendilerinden daha yüksek eğitim düzeyindeki gayrimüslimlerden bu yüzden korkmaktadırlar. Modern Türkler içinde Batı tarzı eğitim görmüş asker, doktor, tercüman vs. gibi uzmanlar da bulunmasına rağmen, Alman doktorların, Türk doktorlara tercih edildikleri kaydedilmektedir. Eğitim durumu açısından eleştirilen Türklere karşılık, Almanlar iletişimden ulaşım, savaş araç gereçlerinden pekçok yaşam standardına kadar pekçok yapının Osmanlı'ya getirilmesi sebebiyle özellikle zikredilmektedirler. Berlin-İstanbul-Bağdat-Basra demiryolu yapımını hayal eden Almanların, Osmanlı topraklarında bu amaçla yatırım yaptıkları belirtilmektedir. Ulaşım

1188 | Elnura Azizova. Karşıtların Birliği: Kütü'l-Amâre Kuşatması Sonrası İngiliz Savaş ...

teknolojisinde demiryolu dışında karayollarda kullanılan kamyonetlerin de Alman yapımı olduğu esirlerin kayıtlarında özellikle vurgulanmaktadır. Ulaşım teknolojisinin yanı sıra, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde esirlerin rastladıkları Alman telsiz istasyonları, iletişim teknolojisinde de Almanların üstünlüğünü ön plana çıkarmaktadır. Silahtan haritaya kadar Osmanlı'nın savaşta kullandığı pekçok askerî araç-gerecin Almanlar tarafından yapıldığı kaydedilmektedir.

Sonuç olarak, İngiliz savaş esirlerinin kayıtlarında, Türkler ve Almanlar askerî, politik, sosyo-kültürel açılarından karşıt taraflar olarak değerlendirilmektedirler. İngilizlerin kendileriyle ortak dini-kültürel mirası paylaştıkları Almanlarla ilgili yaklaşımında, cephede teknoloji ve strateji bakımından tam donanımlı düşman, savaş dışı durumlarda ise insancıl meziyetleriyle seçilen bir Avrupalı imajı çizilmektedir. Buna karşılık, cephede strateji açısından zayıf olmakla birlikte güçlü bir savunmacı, gözüpek Türk askerlerinin esirlere karşı lakayd, ihmalkâr ve sorumsuzca yaklaşımı ön plandadır. İngilizlerin Kütü'l-Amâre'de yaşadıkları mağlubiyet travmasının etkisiyle, her iki tarafla ilgili yaklaşımlarda zaman zaman abartılı ifadelerin yer aldığı günlüklerde, Türkler ve Almanlar millî kimlik, dil, din ve kültür açısından karşıtlar olarak değerlendirilmekte, Türkler Doğulu olmaları açısından cehalet ve geri kalmışlığı, Almanlar ise Batılı olarak uygarlığı ve moderniteyi simgelemektedirler.

KAYNAKÇA

- Barber, Major Charles Harrison. *Besieged in Kut and After*. London: William Blackwood and Sons, 1918.
- Bishop, Harry Coghil Watson. *A Kut Prisoner*. London: Anchor Press, 1920.
- Düzgün Hüseyin – Ertan Erol. "Kütü'l-Ammare Kuşatması Sonrası Esir Alınan İngiliz Subayların Hatıratlarında Esaret Günleri ve Anadolu'daki Esir Kampları", *Unutulan Zafer: Kütü'l-Ammare, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu* (İstanbul, 8 Mart 2016). Ed. Hasan Hoşoğlu. 411-420. İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2016.
- Ekim, Kadir. *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi Kut'ül-Amare Muharebesi (29 Nisan 1916 – 16 Şubat 1917)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2015.
- Mousley, Edward Opotiki. *The Secrets of a Kuttite*. London: William Clowes and Sons, 1921.
- Ölçen, Yavuz. *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülammare muharebeleri (29 Nisan 1916 – 16 Şubat 1917)*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1992.
- Özcan, Ahmet. "Kütü'l-Ammare Zaferini Tarihe Yazmak: "Kütü'l-Ammare Hakkında Yazılmış Türkçe Metinler Üzerine Bir Deneme", *Unutulan Zafer: Kütü'l-Ammare, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu* (İstanbul, 8 Mart 2016). Ed. Hasan Hoşoğlu. 429-439. İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2016.
- Sandes, Edward Warren Caulfeild. *In Kut and Captivity with Sixth Indian Division*. London: John Murray, 1919.
- Şahin, Hilal. "Bir İngiliz-Türk Savaşında Hintli Askerler: Küt'ül-Amâre'de Sosyal Bir Dram", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4/13, (Aralık 2017): 1-23.
- Townshend, Charles Vere Ferrers. *My Campaign*. New York: The James A. McCann Company, 1920.
- Ulutin, Betül. *Birinci Dünya Savaşında Kutülammare Muharebeleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Yılmaz, Hadiye, "İngiliz Askerlerin Hatıralarında Kut'ül Ammare Kuşatması", *Unutulan Zafer Kutü'l-Ammare, 100. Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu* (8 Mart 2016). Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü. Erişim: 21 Mayıs 2019, https://www.academia.edu/23202685/%C4%B0NG%C4%B0L%C4%B0Z_ASKERLER%C4%B0N_HATIRALARINDA_KUT%C3%9CL_AMMARE_KU%C5%9EAT-MASI_KUT_AL_AMARA_SIEGE_IN_THE_MEMORIES_OF_BRITISH_SOLDIERS.
- Yılmaz, Hadiye. "Üç İngiliz Subayın Gözünden Kütü'l-Amâre Kuşatması", *Kütü'l-Amâre: Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916*, haz. Hasan Hoşoğlu ve Hacer Kılıçaslan (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), s. 173-198.